

Art. 15.

De regtsgedingen krachtens het voorgaand artikel ter zake van herhaalde overtreding gevoerd, worden op de gewone wijze voor den gewonen regter behandeld.

Art. 14.

De regtsgedingen krachtens het voorgaand artikel ter zake van herhaalde overtreding gevoerd, worden, behoudens het bepaalde in art. 12. op de gewone wijze voor den gewonen strafregter behandeld.

Art. 13.

De regtsgedingen krachtens het voorgaand artikel ter zake van herhaalde overtreding gevoerd, worden op de gewone wijze voor den gewonen strafregter behandeld. De vervolging wegens overtredingen van deze wet verjaart door verloop van twee jaren.

Art. 16.

Bij het in werking komen dezer wet zijn, behoudens de bepalingen der wetten en reglementen bedoeld in art. 167 der Grondwet, afgeschaft de wet van 18 Germinal jaar X en alle andere met de tegenwoordige wet strijdige bepalingen.

Art. 15.

Bij het in werking komen dezer wet zijn, behoudens de bepalingen der wetten en reglementen bedoeld in art. 167 der Grondwet, afgeschaft de wet van 18 Germinal jaar X en alle andere met de tegenwoordige wet strijdige bepalingen.

Art. 14.

Bij het in werking komen dezer wet zijn, behoudens de bepalingen der wetten en reglementen bedoeld in art. 167 der Grondwet, afgeschaft de wet van 18 Germinal jaar X en alle andere met de tegenwoordige wet strijdige bepalingen.

HOOFDSTUK XIII.

Strijd over de verhouding van staat en kerk in de Staten-Generaal van 1854—1887.

Minister van Rappard, die in het begin van 1854 den heer van Doorn als minister voor den hervormden eeredienst opvolgde, drukte het door zijn voorganger betreden spoor. Zeer voorzichtig ging hij daarbij echter te werk. Hij waagde zich niet aan de voorspelling of, indien men de definitieve inrichting en den omvang van de behoeften der kerk zou kennen, al of niet afzonderlijke departementen noodig zouden zijn. Dit zou alleen de toekomst kunnen beslissen. Maar zeker was het, dat, zoolang men ten aanzien van het zoolooven genoemde niet voldoende op de hoogte was en men in een toestand van overgang verkeerde, daaraan niet te denken viel. Zóó stond het althans met het hervormd en het israëlietisch kerkgenootschap. Het eerste had wel is waar zijn algeheele organisatie, zijn algemeen reglement, maar er bestonden tevens nog een aantal reglementen uit een vroeger tijdperk, toen er een innige verhouding tusschen kerk en staat was, krachtens welke de minister van eeredienst daarbij een bijzondere rol heeft te vervullen. Deze

reglementen worden door de kerk wèl herzien, maar zoolang dit werk niet is afgelopen, blijft de overgangstoestand bestaan.

Hetzelfde is met het israëlietische kerkgenootschap het geval. Dit heeft een reglement ontworpen, dat aan de regeering is aangeboden, en door haar weder is gesteld in de handen van de hoofdcommissie voor de zaken der israëlieten. Deze heeft daarover een uitvoerig rapport uitgebracht, dat aan het onderzoek van den minister is onderworpen. Maar daarin komen verschillende vraagstukken voor, die van een zeer teederen aard zijn en nauwgezette overweging vorderen. Ook hier duurt dus de overgangstoestand voort.

Aan opheffing viel althans voorloopig niet te denken.

En wat nu het plaatsn der departementen onder een eigen hoofd of minister aangaat, wees van Rappard erop, dat zelfs het ministerie-Thorbecke het brengen ervan onder hoofden van andere departementen als een proefmiddel, als een voorloopig middel van bezuiniging, had bedoeld. Het ministerie, waarin van Rappard nu zitting had, meende dat de genoemde proef als resultaat had opgeleverd, dat het op den duur moeilijk is twee lichamen van ongelijke grootte, van verschillenden gang en beweging te plaatsen onder één hoofd, en dat zelfstandige, verantwoordelijke staatsdienaars, aan het hoofd der departementen van eeredienst geplaatst, de beste en meest geschikte punten van aanraking opleveren tusschen het staatsbestuur en het bestuur of de hoofden der kerkgenootschappen. Men behoefde daarvan geene schending der grondwet, in zoverre zij scheiding van staat en kerk eischt, te vreezen. Integendeel zou die scheiding, overeenkomstig de voorschriften der grondwet en volgens de belangen van den staat en de kerk, niet beter kunnen worden bevorderd dan door staatsdienaren, die in dit opzicht van den geest der regeering waren doordrongen. Tegenover den vernieuwden eisch om het collatierecht, vooral dat van staatswege, af te schaffen, wees minister van Rappard er op, dat bezwaren tegen het collatierecht in het algemeen en tegen het koninklijk collatierecht in het bijzonder, in de kerk zelf niet schijnen te worden gevoeld. Vandaar gevoelde ook hij voor die afschaffing niet veel en liet hij haar rusten. En wat de reserves betreft, deze hadden, in verband met de verzekering destijds door de regeering gegeven, dat de kerk volkomen vrij is om zich te organiseeren, eerst een zeer onaangename indruk gemaakt, maar wekten thans, nadat de regeering gelegenheid had gehad zich over den zin er van uit te spreken en te toonen op welke wijze zij ze toepast, geen tegenstand meer. Ook hier komt het oud-conservatieve standpunt, dat de kerk uit het oogpunt van staatsbelang, toch liefst eenigermate aan banden wilde blijven leggen duidelijk uit.

In het jaar 1857, nadat in het kabinet-van der Brugghen Mr. M. Wiardi Beckman als minister voor de zaken der hervormde en andere eerediensten was opgetreden, werd niet alleen de aanval op het zelfstandig bestaan daarvan vernieuwd, maar bleek tevens dat

de tegenwoordige titularis op dit punt nog scherper tegenover de Thorbeckianen stond dan zijne voorgangers. De oude bestrijder Mr. D. van Eck trad bij vernieuwing met een ernstige philippica op. En hij meende daartoe reden te hebben, niet alleen om het feit, dat de reorganisatie van het hervormd kerkgenootschap, op de regeling der kerkvisitatie en van het hulppredikerschap na, was voltooid en daarmee de overgangstoestand zoo goed als voorbij was, maar vooral om het bijzondere standpunt, dat te dezer zake door den tegenwoordigen minister werd ingenomen. Hadden namelijk zijne voorgangers zich op het standpunt geplaatst dat de beide departementen van eeredienst nog slechts een *tijdelijk* bestaan hebben, totdat de verschillende kerkgenootschappen hunne eigene, zelfstandige organisatie zullen hebben voltooid, minister Wiardi Beckman had in zijne memorie van beantwoording op het zesde hoofdstuk der staatsbegroting een warm pleidooi geleverd voor de stelling dat tot heil van kerk en staat het *voortdurend* bestaan van deze beide departementen wordt gevorderd. In dien geest sprak de minister zich ook eerst in de kamer uit. Wèl stelde hij op den voorgrond, dat de altijd nog onvolkomene organisatie van het hervormde zoowel als van het israëlietische kerkgenootschap het afzonderlijk bestaan van zijn departement noodzakelijk maakte, maar tevens verdedigde hij principieel dit bestaan op grond van de grondwettige en de historische verhouding tusschen kerk en staat. Vooral over die historische verhouding weidde de minister uit. Hij herinnerde er tevens aan, dat juist het losrukken der banden tusschen staat en kerk „met meer ijver dan verstand” eene reactie in het leven had geroepen. De toepassing van het juiste beginsel der scheiding moet geschieden overeenkomstig den tijdgeest, gelijk deze zich door den loop der omstandigheden wijzigt en ontwikkelt. Daarbij moeten wij echter niet vergeten dat scheiding van kerk en staat bij ons nooit beteekenen kan wat zij b.v. in Noord-America is. Want bij ons is de kerk in den staat gebleven met hare uit vroegere dagen ontstane betrekkingen en verplichtingen. Kerk en staat zijn hier eens geheel vereenzelvigd geweest, en al zijn die banden grootendeels voorzichtig losgemaakt, zoo kan men toch den invloed van hetgeen bestond niet wegnemen. De betrekking tusschen kerk en staat, uit vroegere dagen ontsproten, is onverbreekbaar, want het eigendommelijke, het karakteristieke der betrekking ligt hierin, dat zij naast en door elkander bestaan en leven en kracht hebben. Vooral blijkt dit, waar het de materiele belangen der hervormde kerk geldt. Ook deze staan in verband met geheel de vroegere geschiedenis der kerk. Zij kunnen niet en behooren niet aan eenig kerkbestuur te worden overgelaten. De synode beproefde eens voorschriften te geven omtrent het beheer der kerkelijke goederen, doch die proefneming werd in de kerk algemeen afgekeurd en ten slotte vond de synode het het wenschelijkst om alle bemoeiing met materiele belangen aan het staatsbestuur over te laten. De minister oordeelde

dan ook dat het bestaan van de beide departementen van eeredienst het beste middel is om mogelijke tweedracht tusschen hervormden en roomschen bijtijds te keeren of den gestoorden vrede te herstellen.

Het is te begrijpen dat een betoog als dit een man als Thorbecke tegen de borst stuitte. Hij zou kunnen stemmen vóór deze begroo-ting van eerediensten, uitgaande van het standpunt dat het *tijdelijk* bestaan van het departement nog noodig was. Maar hij verzette zich tegen wat de minister gezegd had over de scheiding van staat en kerk in ons land, en over de blijvende gevolgen der vroegere vereenzelviging van kerk en staat en over het staatsbestuur over de kerk. Hij kwam er tegen op dat bescherming der kerkgenootschappen ook het bestuur hunner goederen van staatswege zou beteekenen, een leer, die trouwens schipbreuk leed op het feit dat dan slechts één kerkgenootschap die bescherming genoot, terwijl de grondwet *gelijke* bescherming van alle eischte. In antwoord hierop retireerde de minister op het hoofdpunt. Hij herhaalde wat zijne voorgangers hadden betoogd, namelijk dat in de gegeven omstandigheden het bestaan der afzonderlijke ministeries noodzakelijk is, maar dat verder de tijd zal moeten leeren of de eenmaal voltooide reorganisatie der kerkgenootschappen die ontwikkeling zal verkrijgen, en, in verband met de beginselen onzer staatsinstellingen, hunne vrijheid en onafhankelijkheid zoo zal bevestigen, dat er geene departementen meer noodig zijn. Maar aan den anderen kant hield hij staande dat de betrekking, die er eens tusschen den staat en de hervormde kerk was geweest, gevolgen met zich heeft gebracht, die wellicht nooit zullen zijn weg te nemen. Eene afscheiding tusschen kerk en staat, zooals velen die in het afgetrokene wenschelijk oordeelen, achtte hij dan ook hier practisch onmogelijk. Ook kon hij in de meening dat het bestuur van den staat zich over de goederen der hervormde kerk moest uitstrekken, geen strijd met de grondwet zien, omdat ongelijkheid in organisatie en bestuur bij de verschillende kerkgenootschappen ongelijksoortige bescherming noodzakelijk maakt; daardoor wordt de gelijkheid voor de wet niet aangetast. Eindelijk bleef hij van gevoelen dat eene administratie over de goederen, fondsen en inkomsten van de hervormde kerk niet, met hoop op goede resultaten, aan kerkelijke colleges kon worden toevertrouwd.

Uit dit alles mag veilig de slotsom worden getrokken, dat Mr. Wiardi Beckman meer principieel dan één zijner voorgangers stond tegenover het Thorbeckiaansche beginsel van de scheiding van staat en kerk. Dit bleek mede uit zijne verklaring, dat hij met het oog op de voordeelen, die het koninklijk collatierecht medebracht — zonder dat hij er nadeelen van zag — weigerde den koning te adviseeren om van „een der weinige Hem overgebleven regten” af te zien. Over de reserves dacht minister Wiardi Beckman gelijk zijn voorganger. Hij constateerde in de memorie van beantwoording op de begroo-

ting voor 1858 met voldoening : „Het laat zich verklaren, dat de synode geen termen heeft gevonden om bij de herziening der kerkelijke reglementen eenige bepaling te maken, welke regtstreeks of zijdelings de door de kerkelijke besturen welbegrepen bedoeling dier reserves kan tegenwerken”. Op een nog beslister standpunt plaatste zich Dr. J. Bosscha, die in het voorjaar van 1858, in het ministerie-Rochussen-van Bosse, als minister van den hervormden eeredienst optrad. Tegenover den drang tot afschaffing van de departementen van eeredienst, herinnerde hij er met nadruk aan, dat waar, nadat twee en een halve eeuw lang het staatsgezag met de hervormde kerk is vereenigd geweest, rechten zijn gegeven en onthouden, waarvoor thans de staatsrechtelijke begrippen eene geheel andere regeling vorderen, er gevaar dreigt dat die rechten en belangen van deze kerk schade zullen lijden, zoo dikwijls een begrip van den nieuwen tijd wordt toegepast in eene wet of een algemeenen maatregel van inwendig bestuur of in het algemeen regeeringsbeleid. Dat gevaar ontstaat niet alleen, als eenig onderwerp opnieuw moet worden geregeld, maar ook zoolang eene regeling, die heeft plaats gehad, nog niet haren vasten, rustigen, door iedereen ontzien tred heeft genomen. Daarom reeds is het de taak der regeering met zeer veel beleid de oude toestanden aan de nieuwe, ook wat de verhouding van staat en kerk betreft, aan te passen en een afzonderlijk ministerie, waarvan het hoofd bijzondere kennis heeft, gewenscht. Maar daarbij komt de overweging, dat geen grondwet of concordaat met volkomen juistheid de grens kan aangeven tusschen het wereldlijk en het geestelijk gezag, en slechts zeer langzaam in de maatschappij het besef doordringt, dat de overwinning van het beginsel van afscheiding van de kerk van den staat, exclusivisme, anathema's, verkettering en dergelijke onschadelijk maken voor beschaving en verbroedering. Daarom kon hij den tijd niet bepalen, waarop de maatschappij rijp zou zijn voor de afschaffing der departementen, evenmin als men den tijd kon bepalen, waarop het departement van oorlog zou kunnen worden opgeheven. Wie weet wanneer het ideaal van godsdienstige eendracht zal bereikt zijn? Hier stond dus bij de motiveering van het voortbestaan van de departementen van eeredienst artikel 169 weer op den voorgrond. En eindelijk motiveerde hij dat voortbestaan met het oog op het beheer der kerkelijke goederen. Zij toch, die dit in kerkelijke handen wilden zien overgebracht, werden er aan herinnerd dat in vroeger tijden noch synode noch kerkbesturen ooit eenig beheer of toezicht op die goederen gehad hadden, maar deze zich uitsluitend met de geestelijke belangen hunner gemeenten hadden beziggehouden. Daarom was ook de regeering verplicht geweest bij het maken der reserves in 1852 zich het recht voor te behouden, het toezicht op het beheer der hervormde kerkgoederen uit te oefenen. Want zij verhoedde daardoor dat de leden dier kerk, ten gevolge van minder goed beheer, bovenmatig en noodeloos met kerkelijke lasten werden bezwaard,

en tevens dat de staat eindelijk geheel zou worden belast met de kosten, noodig tot bevrediging van de godsdienstige behoeften van het hervormde deel der bevolking. Ja, scherp, als het ware op den man af, zeide hij op 8 December 1860, toen hij als minister van eeredienst in het ministerie van Hall—van Heemstra was overgegaan : „De klacht over de voogdij van den staat over de kerk heeft eigenlijk de strekking om de vraag te beslissen of de goederen en inkomsten van de hervormde kerk onbewaakt zullen worden overgegeven aan enkele leden der gemeente, die, in de protestantsche kerkgenootschappen, eigenaardig evangeliedienaren en predikanten genoemd, naar de beginselen der hervorming *primi inter pares* zijn, of wèl dat beheer, gelijk van ouds, zal blijven opgedragen aan gemeentecommissiën van kerkvoogden en notabelen onder het toezicht van het gouvernement. En nu beweer ik dat die overgave in strijd zou zijn met de bescherming, waarop de hervormde kerk bij de regering aanspraak heeft. De vraag of dit staatstoezicht op de geldelijke administratie van de hervormde gemeenten moet behouden worden, zou eigenlijk dan eerst te pas komen, wanneer de hervormde gemeenten van dat toezicht wenschten ontslagen te worden, maar zij wenschen dit niet”.

Het ligt in den aard der zaak dat een minister, die aldus sprak sterke oppositie uitlokte. Zijne begroting werd in 1860 met 15 stemmen tegen aangenomen. Ook Thorbecke zelf had zijne stem doen hooren. Zelfs gaf Bosscha's onwil om te tornen aan het koninklijk collatierecht voor hem aanleiding tot een *échec*. Terwijl menige stem uit de beide kamers op afschaffing daarvan had aangedrongen en aandrong, had Bosscha verklaard, dat van kerkelijke zijde daartegen geene klachten waren ingekomen, en bovendien dat recht een voorbeeld van onbekrompenheid gaf aan particuliere collatoren. Zelfs voerde hij vóór het behoud het argument aan dat men door prijsgeven van dat recht kon geacht worden van regeeringswege de wettigheid daarvan in het algemeen in twijfel te trekken, waardoor indirect de waarde van den eigendom van derden werd verkleind. En hij wees ten slotte op de moeilijkheid, op wien de bevoegdheid van den koning moest worden overgebracht, aangezien er in de kerk veel verschil bestaat over de wijze van samenstelling der autoriteiten, aan welke die bevoegdheid zou toekomen. Maar de kamer was evenmin als Thorbecke met dergelijk betoog tevreden. Eene commissie, door haar benoemd tot onderzoek van de regeeringsinlichtingen omtrent het koninklijk collatierecht, stelde in de zitting van 8 December 1860 voor, de missive van den minister, waarbij hij die inlichtingen had gegeven voor kennisgeving aan te nemen en te verklaren, dat de daarin ontwikkelde gronden haar niet waren voorgekomen de instandhouding van het collatierecht, voor zoover het van wege den staat wordt uitgeoefend, te rechtvaardigen. Thorbecke amendeerde dit voorstel door een tweede alinea, die aldus luidde : „dat de staat dat regt, strijdig met de grondwettige kerkelijke vrij-

heid, behoort te laten varen". Aldus werd het met algemeene stemmen door de tweede kamer aangenomen. Zij wilde dus unaniem den weg niet op, dien de minister voor den hervormden eeredienst had aangewezen.

Reeds spoedig zou zij, wat de verhouding van kerk en staat betreft, in een ander vaarwater worden geleid. Den 14^{en} Maart 1861 trad het ministerie van Zuylen—Loudon op en in dat ministerie nam Mr. J. A. Jolles de portefeuille van den hervormden eeredienst, terwijl Mr. Strens die van den roomsch-catholieken eeredienst verkreeg.

Men kwam met Jolles min of meer in de Thorbeckiaansche lijn.

Een wetsontwerp tot opheffing van het collatierecht, voor zoover het door den staat wordt uitgeoefend, werd door hem ingediend, en, in de tweede kamer door Thorbecke eenigszins verscherpt, zoowel door haar als door de eerste kamer met algemeene stemmen aangenomen. Bij de wet van 16 December 1861 Stbld. no. 124 werd dientengevolge het koninklijk collatierecht afgeschaft. In dit opzicht luidde Jolles een nieuwe periode in. Dit bleek ook nog op andere wijze.

In de eerste plaats toonde de minister, dat hij de bemoeienis der regeering bij de aanvraag om een eervol emeritaat zonder pensioen een einde wilde doen nemen. Naar aanleiding van een bij hem ingekomen adres van een predikant, die zulk een emeritaat verzocht, zond hij den 14^{en} December 1861 eene missive aan de synodale commissie, waarin hij berichtte aan het provinciaal kerkbestuur, waaronder die predikant ressorteerde, te hebben medegedeeld, dat het verlenen van genoemd ontslag tot de beslissing der kerk behoort en niet tot die der regeering. Deze laatste toch stelt de predikanten niet aan en is slechts in zooverre bij het emeritaat betrokken, als daarmede de toekenning van pensioen gepaard gaat. Dientengevolge behoort de beslissing ten aanzien van het verzoek van dien predikant, dat niet strekte tot het erlangen van pensioen, waarop hij ook geen aanspraak kon doen gelden, bij uitsluiting bij de kerkelijke overheid. Hoe ernstig de wil des ministers was om aan de bemoeienis van den staat in dezen voor goed een einde te maken, bleek ten overvloede hieruit, dat, toen van wege de synodale commissie de minister verzocht werd om voor ditmaal met het verlenen van eervol emeritaat voort te gaan, tot zoolang op de door het provinciaal kerkbestuur van Zuid-Holland bedoelde of op andere wijze, door de synode in de regeling dier aangelegenheid zou kunnen worden voorzien, dit geweigerd werd. Reeds nu moest de geheele zaak in handen der kerkelijke overheid blijven.

Minister Jolles lokte in de tweede plaats het koninklijk besluit van 15 December 1861 no. 59 uit, waarbij, met opheffing van het besluit van den souvereinen vorst van 23 December 1813 no. 17, bepalingen werden voorgeschreven, die de verzoeken om zoogenaamde handopening tot het doen van, of om koninklijke appro-

batiën op beroepen, nog bij andere protestantsche kerkgenootschappen in gebruik, of hetgeen daarvoor in het reglement der hervormde kerk op de vacaturen in de plaats is gekomen, moesten vervangen. Die bepalingen houden de verplichting der kerkeraden in, om, voordat zij tot de vervulling der vacature eener predikantsplaats, bij een der protestantsche kerkgenootschappen, waaraan van 's landswege traktement of andere voordeelen zijn verbonden, overgaan, aanvraag bij het departement voor de zaken van den hervormden eeredienst enz. te doen tot het verkrijgen van eene autorisatie, ten einde aan den te beroepen leeraar, met het beroep tevens het bedrag te kunnen aanbieden dier laatstelijk aan de standplaats verbonden inkomsten. Zoo het beroep geschiedt op het *bestaande* traktement, verleent de minister die autorisatie; indien er echter vermeerdering of vermindering daarvan mocht worden aangevraagd of noodig geacht, wordt de beslissing der kroon vereischt. Dit laatste is ook het geval, wanneer het de bepaling en toekenning eener bezoldiging van 's lands wege betreft, die aangevraagd wordt door of ten behoeve van predikanten, die nog geen traktement uit 's lands kas genoten. In beide gevallen wordt de autorisatie niet verleend dan nadat door de kroon is beslist. Van de kerkelijke goedkeuring van het beroep doet het betrokken kerkbestuur mededeeling aan den minister, ten einde door dezen de vereischte maatregelen worden genomen tot uitbetaling van het traktement. Hiermede waren de banden tusschen staat en kerk alweder lossers gemaakt.

Maar de plannen van minister Jolles reikten in die richting nog verder.

Allereerst deelde de minister bij missive van 14 December 1861 no. 22 aan de synode zijne bevreemding mede hoe de vereeniging van staat en kerk nog op te merken was in *de inrichting van en het toezicht over de zoogenoemde classicale kas*, niet wat betreft de gelden, die op de begrooting van het ministerieel departement voor 1862 voor verschillende kerkelijke besturen zijn ingetrokken, maar wat de gelden aangaat, die uit zuiver kerkelijke bijdragen voortvloeien. Hij meende dan ook, dat de beschikking en het beheer over die gelden, daar zonder zijne machtiging geene betalingen kunnen geschieden, een stand van zaken toonen, die niet bestendig mag worden, daar zij geheel aan de kerk behooren. Tot behoorlijke regeling dier zaak en tot voorkoming van stremming of wanorde in den dienst wenschte minister Jolles voorlichting te ontvangen omtrent de wijze, waarop voortaan in het toezicht over de classicale kas, naar het belang der kerk, zou behooren te worden voorzien. Tijdens zijn ministerschap kwam deze zaak echter niet tot een einde.

In nauw verband met de kwestie van het beheer en het toezicht over de classicale kas stond de missive van minister Jolles van 20 December 1861 no. 23, waarin hij het gevoelen ontwikkelde, dat de vaststelling der gemeentelijke quota, zooals die toen geschiedde, met de wettige verhouding van staat en kerk niet was overeen te

brengen, en dus niet door de regeering maar door de kerk geschieden moet, en dat de bedenking tegen het beginsel niet wordt weggenomen, al wordt slechts eenige invloed tot wegneming van bedenkingen tegen den aanslag en betaling bij den tegenwoordigen stand dezer zaak door de regeering uitgeoefend. Ook deze zaak werd echter onder dezen minister niet afgedaan. De synodale commissie berichtte dat zij het in beginsel met den minister eens was, maar dat een gewichtig bezwaar haar, althans voorloopig, weerhield om hare beschouwingen omtrent de regeling van de quotisatie der gemeenten kenbaar te maken. Dat bezwaar lag in de tweede reserve, bij de goedkeuring van het algemeen reglement van 1852 gevoegd, die de synode verbiedt op het gebied van het kerkelijk beheer werkzaam te zijn. Zij vroeg met het oog daarop den minister of de arbeid van de commissie, belast met de herziening der reglementen op de administratie der kerkelijke goederen, reeds zoo ver was gevorderd dat het resultaat ervan aan de kerk recht en kracht gaf om zich weder te begeven op het gebied van het kerkelijk beheer. Op deze vraag kwam het antwoord dat de bedoelde commissie nog niet gereed was, maar dat, zoodra dit het geval zou zijn terstond gemeenschappelijk overleg met de synodale commissie plaats hebben zou. Daarbij bleef het voorloopig.

Ook nam de minister voorbereidende maatregelen om de reserves, waaronder het algemeen reglement in 1852 was goedgekeurd, te wijzigen. Bij missive van 16 December 1861 no. 19 werd de synode door hem uitgenoodigd om de beperkingen, waarmede genoemd reglement is goedgekeurd, aan een nauwgezet onderzoek te onderwerpen en hem met allen bestaansbaren spoed te willen mededeelen, in hoeverre naar haar oordeel daarin wijziging zou behooren gebracht te worden. De minister wilde daarna overwegen, hieromtrent zoodanige voordracht voor te bereiden als de verhouding van staat en kerk hem zou voorkomen te vorderen.

De synodale commissie antwoordde op dit schrijven, dat de elf reserves buiten medewerking der kerk door de regeering in het leven zijn geroepen en destijds reeds tot ernstige bedenkingen aanleiding hadden gegeven. Hun voortdurend bestaan scheen haar dan ook in strijd te zijn met het ware begrip van zelfstandigheid der kerk en niet overeenkomstig hare verhouding tot den staat, zooals die thans werd begrepen. Daarenboven had de wet op de kerkgenootschappen van 1853 de hoofdzaak der reserves in artikel 1 en 2 opgenomen. Ook gaf artikel 169 van de grondwet aan de regeering waarborg, dat de kerkgenootschappen de perken van de gehoorzaamheid aan de wetten van den staat niet zouden overschrijden. Trouwens daarvoor zorgde de hervormde kerk zelf door artikel 11 van het algemeen reglement, hetwelk aan allen, die in onderscheiden betrekkingen met het bestuur der kerk belast zijn, als hoofddoel voorschrijft: „de bewaring van orde en eendracht en de aankweeking van liefde voor Koning en vaderland.” Naar het gevoelen der syno-

dale commissie kon om al deze redenen van geene *wijziging* der reserves sprake zijn, maar was de *intrekking* er van even *wensche-lijk* als *onvermijdelijk*.

Daartoe ging minister Jolles echter niet over. Hij liet zelfs de geheele zaak rusten. De synode keurde in hare zomervergadering van 1862 het schrijven der synodale commissie goed. Zij besloot echter in hare vergadering van 1863 niet te vragen om intrekking der reserves, omdat zij van oordeel was dat de regeering zelf wenschte dat daartoe zoo spoedig mogelijk zou kunnen worden overgegaan, maar die van de tweede reserve niet kon plaats hebben, zoolang het kerkelijk beheer nog op denzelfden voet ingericht bleef.

Eindelijk zond de minister aan de synodale commissie den 15^{en} Maart 1862 een schrijven, waarin hij verklaarde, dat buiten twijfel tusschen staat en kerk altijd betrekkingen blijven bestaan, die uit haren aard onverbreekbaar behooren te zijn, maar dat toch het belang van beide vrijheid en zelfstandigheid der kerkgenootschappen medebrenge, en uit dien hoofde, zooveel bestaanbaar, scheiding van staat en kerk, en dat de grondwet de grenzen voorschrijft binnen welke het staatstoezicht en staatsgezag zich in de aangelegenheden der kerk behooren te houden. Hij vestigde speciaal de aandacht van de synodale commissie op de bijzondere reglementen, waar meer dan eens sprake is van eene vereischte medewerking of raadpleging der regeering, die best kan worden gemist. Zóó was hij in de richting der scheiding werkzaam.

Bij dit alles was minister Jolles echter zeer omzichtig, waar het het vraagstuk van de opheffing der afzonderlijke departementen van eeredienst gold. Op den vernieuwden aandrang te dezer zake door enkele leden der kamer, antwoordde hij : „Veel moet nog worden voorbereid om op een zuiver standpunt van beoordeeling te komen of de ministeries van eeredienst kunnen worden afgeschaft.”

Dat die afschaffing trouwens niet gemakkelijk ging, werd bewezen door de houding in dezen van het tweede ministerie-Thorbecke, dat in 1862 was opgetreden. Want ofschoon bij de koninklijke besluiten van 21 April 1862 Stbl. nos. 42 en 43 de afzonderlijke departementen van eeredienst werden opgeheven en het tweede ministerie-Thorbecke in zooverre aan de gedragslijn van het eerste ministerie getrouw bleef, zoo lag datgene wat er voor in de plaats gesteld werd niet in de lijn van het Thorbeckiaansch beginsel van de scheiding van staat en kerk. De minister van justitie, Mr. N. Olivier, werd belast met de zaken der hervormde en andere eerediensten ; de minister van buitenlandsche zaken, Jhr. Mr. P. van der Maesen de Sombreff, met die van den roomsch-catholieken eeredienst. De geheele afschaffing kwam dus feitelijk neer op die van twee ministers en enkele ambtenaren, terwijl het vroegere karakter van een afzonderlijk beheer door de strenge afscheiding van de administratie van den roomschen eeredienst van die der andere eerediensten behouden

bleef. Bovendien werd het beheer der eerediensten niet samengesmolten met het algemeen beheer der beide departementen van justitie en buitenlandsche zaken, maar onder een afzonderlijken administrateur geplaatst. Het is geen wonder, dat mannen als van Eck en Godefroi zich hiermede niet konden vereenigen. Ja, door hen werd zelfs betoogd dat aan de nieuwe regeling een kwaad kleefde, dat aan het bestaan van afzonderlijke ministeries vreemd was. Nu toch moest er bij de benoeming van een minister van justitie steeds op worden gelet, dat deze hervormd, en bij die van een minister van buitenlandsche zaken, dat hij roomsch was, wat ten eerste het recht des konings om, naar artikel 73 der grondwet, „naar welgevallen” hoofden van departementen te benoemen, beperkte, doch ten andere volkomen in strijd was met het Thorbeckiaansche beginsel van scheiding van staat en kerk. Snedig en juist constateerde dan ook Groen, dat deze *zoogenaamde* opheffing der ministeriën van eeredienst eene bevestiging op kleiner schaal, op gewijzigden voet, een halve maatregel was, erger dan volledig behoud, en dat men na veeljarige verwachting het tegendeel ontving van hetgeen men tegemoet zag. Wat hem zelf betreft, had hij vroeger, ook bij bezwaren, steeds gestemd voor de begroting der eerediensten, omdat er toen nog kon gedacht worden aan een christelijken staat, thans kon hij dit niet meer, omdat hij op kerkelijk gebied elken band wilde verbreken met den revolutionnairn staat.

De hooge ernst van het debat bleek vooral wèl hieruit, dat, behalve de beide ministers van eeredienst, minister Thorbecke zelf daaraan deelnam. Hij liet echter andere tegenstanders ter zijde om uitsluitend Groen te woord te staan. Het was opnieuw een fijn steekspel tusschen deze beide mannen. Hoezeer Thorbecke opnieuw uitblonk door de klaarheid van zijn betoog, stond Groen thans veel sterker in kracht van argumentatie. Want de verdediging door Thorbecke van den tegenwoordigen vorm van administratie, als vorm van overgang, was die van verschillende vroegere ministers van eeredienst geweest, die desniettemin principiëel door de Thorbeckianen waren lastig gevallen en bestreden. Nu toch werd door hem zelf erkend, dat de hervormde kerk nog vele betrekkingen van vroeger, vele tradities en punten van aanraking met de regeering had, iets dat minister Olivier onder meer toelichtte door er op te wijzen, dat er nog 36 koninklijke besluiten waren, volgens welke de staat medebestuurder was in de zaken der kerk. Maar dit was voorheen ook steeds als motief aangevoerd voor het *tijdelijk* doen voortbestaan der afzonderlijk departementen. Vooral minister van Rappard had er herhaaldelijk op gewezen. En nu mocht Thorbecke beweren, dat die vorm van overgang de volkomen vrijheid der kerk van den staat bevorderde en vervroegde, inderdaad bleek dit uit niets. Het was dan ook volkomen onjuist, wat minister Olivier beweerde, dat de opheffing der departementen in beginsel was bereikt. Veeleer was het omgekeerde waar en de toestand in

beginsel dezelfde gebleven. Dit werd ook door liberalen voldoende aangetoond. Mannen als Reinders en van Eck, Westerhoff en van der Veen stemden dan ook als voorheen tegen de begroting, nu versterkt door anti-revolutionnaires en verscheidene conservatieven, die zich met de afschaffing der ministeries niet konden vereenigen. Vandaar dat thans 21 stemmen tegen de begroting werden uitgebracht.

Het kan niet worden ontkend, dat over het algemeen aan de echte Thorbeckianen het ministerie-Thorbecke op het punt van de scheiding van staat en kerk weinig voldeed. Minister Olivier achtte voorloopig toezicht op het beheer der goederen van de hervormde kerk nog beslist noodig. Dat toezicht toch berustte op koninklijke besluiten. Trok men deze eenvoudig in, dan zou er in het geheel geen beheer, geen toezicht zijn. De regeering diende te zorgen, dat de kerk geraakte uit den toestand, waarin de regeering haar had gebracht, namelijk van beheerloosheid. De synode had daartoe vroeger eene poging gedaan, maar in 1852 had de regeering haar, door middel van de tweede der reserves, daartoe het recht ontzegd, vooral ook om den tegenstand daartegen in de kerk zelf. De staat kon zich nu onmogelijk van dat beheer terugtrekken, voordat een ander lichaam tot het voeren van het beheer in zijne plaats was getreden. De door sommigen gewenschte regeling bij de wet zou volgens den minister in strijd zijn met het beginsel van scheiding van staat en kerk; zij zou namelijk eene sterke inmenging van den staat in de zaken der kerk zijn en blijven. Het eenige waartoe de minister meende te kunnen overgaan, was de afwenteling van de administratie der kerkelijke goederen van den staat op de kerk. Maar daartoe zouden 53 koninklijke besluiten moeten ophouden te werken. Zeer spoedig zou dit niet kunnen geschieden, ofschoon minister Olivier in die richting werkzaam was.

Ook op andere punten weigerde Olivier zoover te gaan als zijne liberale vrienden begeerden.

Het pas gekozen lid voor Deventer, Mr. A. van Delden, bepleitte op 29 November 1864 uitvoerig het beginsel van de staatsregeling van 1798, waarbij elk kerkgenootschap voor het onderhoud zijner leeraren en gestichten op zichzelf was aangewezen. Hij wenschte dat een maximum voor de uitkeeringen van den staat aan de kerk werd vastgesteld, met behoud van verkregen recht en feitelijk genot. Uit de kamer kwam daartegen reeds terstond verzet. De oud-minister van Heemstra wees er op, dat de regeering geen faculteit mocht wegwerpen, die haar krachtens artikel 168 van de grondwet was gegeven, namelijk om hooger bijdragen toe te kennen. Anderen herinnerden aan den geldelijken nood van sommige gemeenten, die wél degelijk steun van staatswege noodzakelijk maakte. Minister Olivier stond ook te dezen opzichte in het midden. Eenerzijds weigerde hij in te gaan op het denkbeeld van den heer van Delden, om een bedrag eens en voor altijd vast te stellen en dat jaarlijks

aan de synode uit te keeren, ten eerste omdat men dan van staatswege geen voldoende contrôle op de uitgaven had en de synode een veel te groote macht kreeg, en ten andere omdat de faculteit om nieuwe bijdragen te geven moet blijven, ter wille van nuttige uitgaven voor gemeenten, die arm zijn. Maar anderzijds verklaarde hij wèl een fixum te willen vaststellen voor de kosten van het algemeen bestuur der nederlandsch-hervormde kerk, gelijk dit reeds voor de lutherschen geschiedde. Onder minister Jolles namelijk waren twee koninklijke besluiten uitgevaardigd, het ééne van 18 Maart 1862 Stbl. no. 80, waarbij dat bedrag voor de kosten van het algemeen bestuur der hersteld evangelische luthersche kerk jaarlijks op / 1400 en het andere van 5 April 1862 no. 90, waarbij dat voor die van het algemeen bestuur der evangelisch-luthersche kerk jaarlijks op / 4200 werd gebracht. Een dergelijke regeling voor de hervormde kerk bracht minister Olivier echter niet tot stand. Wat de staatsbijdragen voor traktementen van predikanten en subsidies voor de kerken aangaat, verklaarde hij wèl dat het rijk deze niet zou uitbreiden of verhoogen, tenzij was gebleken, dat de gemeenten buiten staat waren zulks te doen, maar handhaafde hij overigens het beginsel dat het rijk in dat geval moest helpen.

Ook voor den aandrang om de particuliere collatierechten op te heffen, zwichtte Olivier niet. Hij wenschte deze te laten uitsterven, zonder dat de regeering ingreep. Uit deze houding van den minister valt gemakkelijk te begrijpen, dat mannen als van Eck en het pas gekozen lid voor Winschoten, Dr. W. J. A. Jonckbloet, (1864) niet tevreden waren. Laatstgenoemde zeide rondweg, dat de kerkelijke geest, vooral van den hoofdadministrateur van de afdeeling-eeredienst bij buitenlandsche zaken, den heer Willemse, de vrijheid van den minister en door hem die van zijn ambtgenoot van justitie te veel belemmerde en dientengevolge te langzaam op den weg der practische scheiding werd voortgegaan.

Het scheen echter alsof minister Olivier zich vóór zijn aftreden gedrongen gevoelde althans nog iets te doen. Den dag vóór zijn heengaan verscheen het koninklijk besluit van 9 Februari 1866 Stbl. no. 10, waarbij beproefd werd een einde te maken aan de inmening van den staat in het beheer van de goederen der hervormde kerk.

Zooals wij weten werd in de bestaande reglementen, op de administratie der kerkelijke fondsen en de kosten van den eeredienst bij de hervormde gemeenten in de onderscheidene provincies vastgesteld ¹⁾, als regel aangenomen, dat het bestuur der financieele

¹⁾ Voor Zeeland bij K. B. van 13 Febr. 1819 no. 8; voor Noord-Holland bij K. B. van 12 Nov. 1819 no. 65; voor Zuid-Holland conform Noord-Holland; voor Noord-Brabant bij K. B. van 2 July 1820 no. 22; voor Drenthe en Groningen conform Noord-Brabant; voor Gelderland bij K. B. van 23 July 1821 no. 13; voor Overijssel bij K. B. van 2 July 1822 no. 22; voor Utrecht bij K. B. van 14 Maart 1823 no. 95; voor Vriesland bij K. B. van 12 December 1823 no. 83.

administratie in elke gemeente, onder toezicht van een provinciaal college aan kerkvoogden was opgedragen. Die colleges bestaan elk uit zeven leden, namelijk den gouverneur der provincie als president; twee leden van gedeputeerde staten; twee leden van het provinciaal kerkbestuur en twee particulieren, aanzienlijke leden der kerk. In Zeeland, Noord-Holland, Zuid-Holland, Overijssel, Utrecht, Groningen, Drente en Friesland moesten de twee door het provinciaal kerkbestuur afgevaardigde leden de president en de secretaris zijn; in Gelderland en Noord-Brabant daarentegen kon men vrij uit de leden kiezen. De leden van gedeputeerde staten werden, evenals de particulieren, door den koning benoemd. Uit dit laatste blijkt het duidelijkst welk een grooten invloed de kroon op de samenstelling der provinciale colleges van toezicht uitoefende. Het waren op de beide leden van de provinciale kerkbesturen na geheele staatscolleges. Zij zijn belast met het algemeen toezicht op de administratie van de kerkelijke fondsen in al de gemeenten der provincie; ontvangen kennis van al de veranderingen in het personeel van kerkvoogden en notabelen; beslissen de geschillen, die ten aanzien der administratie in de gemeenten mochten ontstaan en zorgen voor het herstel van gebreken en misbruiken, die zij mochten ontdekken, of doen met het oog daarop de noodige voordrachten. In Friesland was haar bovendien nog de taak opgedragen om de meest doelmatige middelen te beramen ten einde op die plaatsen, waar de kerk- en armvoogdijen nog vereenigd zijn, eene scheiding tusschen deze administratiën, op den meest gepasten en billijken voet, tot stand te brengen.

Voor de noodzakelijke kosten nu dier colleges werd jaarlijks uit de klassikale kassen een som betaald. Uit 's rijks kas werd deze echter aan genoemde kassen vergoed.

De invloed, dien de staat alzoo op het beheer der goederen der nederlandsch-hervormde kerk had, wenschte minister Olivier in 1866 te doen ophouden. In dit opzicht begeerde hij aan genoemde kerk voortaan dezelfde vrijheid te geven, die door andere gezindheden werd genoten. Evenwel achtte de regeering het noodig, daartoe, als maatregel van overgang, eenige voorbereidende bepalingen te nemen. Dit was met het oog op de samengestelde verhoudingen en de netelige vraagstukken, die hier in het spel waren, goed gezien. Welnu, daaraan dankte het koninklijk besluit van 9 Februari 1866 zijn ontstaan.

Bij dat besluit werd al terstond de bepaling, dat de commissarissen in de provincie en twee leden van gedeputeerde staten qualitate qua in de provinciale collegies zitting hadden, buiten werking gesteld. Ditzelfde geschiedde met de bepaling, dat in de colleges van kerkvoogden leden van het plaatselijk bestuur als zoodanig zitting hebben. Ook deed de regeering afstand van de bevoegdheden, die bij de besluiten of reglementen, ten aanzien van het beheer der kerkelijke goederen of van het toezicht daarop aan haar waren

toegekend. De bepalingen der provinciale reglementen op de administratie der kerkelijke fondsen en op de kosten van eeredienst of van andere daartoe betrekkelijke besluiten of reglementen, werden, voor zoover zij met dit besluit niet overeenstemmen, voor afgeschaft verklaard. Na drie jaren echter zouden die provinciale reglementen in hun geheel, met alle andere op het beheer betrekking hebbende besluiten of reglementen, vervallen. De regeering liet alsdan het beheer volkomen vrij.

Gedurende die drie jaren, van 1 April 1866 tot 1 April 1869, het zoogenaamde overgangstijdperk, behield de regeering evenwel, niettegenstaande hare officieele vertegenwoordigers uit de provinciale colleges verdwenen, een grooten invloed op den gang der zaken. Bij genoemd besluit toch van 9 Februari 1866 riep zij, als het ware als haar plaatsvervangster, een algemeen collegie van toezicht op het beheer der goederen in het leven. Dit collegie zou bestaan uit veertien leden, waarvan de elf provinciale colleges uit hun midden elk een lid aanwijzen en de synode drie harer leden aanwijst. Doch op de samenstelling dier provinciale colleges, en dus middellijk ook op die van het algemeen collegie, bleef de regeering haren invloed uitoefenen. Want artikel 1 van het besluit van 1866 bepaalde, dat, waar de commissarissen der provincie en de leden van gedeputeerde staten als zoodanig uit de provinciale colleges moesten treden, de regeering althans voor ditmaal de benoeming hunner plaatsvervangsters aan zich hield. Zij kon hen dus zelfs, al was het niet in hun bepaalde kwaliteit, in die colleges laten zitten. Later voorkomende vacaturen vulden de provinciale colleges zelf aan. Alleen zij, die als leden van een provinciaal kerkbestuur zitting hadden, werden door zulk een bestuur aangewezen. Maar het stelsel van coöptatie kwam, vooral door het zitting hebben der door de regeering aangewezen leden, aanvankelijk haren invloed zeer ten goede. De regeering nu droeg aan het genoemde algemeen collegie van toezicht hare bevoegdheden over. Het besluit stelde als plaats zijner vergaderingen 's-Gravenhage vast. De algemeene classikale kas zou de kosten dragen, maar, al spreekt het besluit er niet van, het rijk zou deze vergoeden.

In hoofdstuk VII C der staatsbegrooting werd onder artikel 4 een memoriepost uitgetrokken voor de „kosten van het algemeen collegie van toezicht op het beheer der goederen van de Hervormde gemeenten” en onder letter *a* van hetzelfde artikel een post voor „Toelagen aan de provinciale collegiën van toezicht op de kerkelijke administratiën bij de Hervormde gemeenten in Noord-Brabant *f* 1000; in Gelderland *f* 700; in Zuid-Holland *f* 800; in Noord-Holland *f* 800; in Zeeland *f* 500; in Utrecht *f* 500; in Overijssel *f* 500; in Groningen *f* 700; in Drenthe *f* 500 en in Limburg *f* 300, te zamen *f* 6300. Doordien echter in het besluit niets omtrent het rijkssubsidie gezegd wordt, bleef de weg open om, ook als de drie jaren verlopen waren, gedurende welke de regeering nog invloed

op het beheer hield, op dezelfde wijze als vroeger geldelijken steun aan de gewijzigde organisatie te verleen.

Doorzichtig toch was de bedoeling der regeering, om, waar zij bezig was hare hand geheel van het beheer af te trekken, tevens door de vestiging van een centraal-collegie de eenheid in het beheer te behouden, die tot dusverre bij het departement van eeredienst geweest was. Men koesterde althans de hoop dat wanneer op 1 April 1869 het besluit van 1 April 1866 verviel en dus ook het algemeen collegie, dit genoeg burgerrecht zou hebben verkregen om ook door de kerk voortaan te worden gewenscht. Voor de regeering kon het bestaan van zulk een collegie, tot hare voorlichting bij hare financieele relaties met de kerk, en waarschijnlijk ook, omdat zij nog altijd bij de eenheid van de hervormde kerk, ook wat het beheer aangaat, haar belang toonde, niet onverschillig zijn. Dit zou later ook duidelijk blijken.

Genoemd besluit nu gaf juist het opvolgend ministerie van Zuylen-Heemskerk (1866-1868) mede een argument in handen tot besteding der afzonderlijke administraties van eeredienst. Tegenover den aandrang, die zich ook nu herhaalde om daaraan een einde te maken, plaatste Mr. R. J. Graaf Schimmelpenninck van Nijenhuis, minister van financiën, belast met de zaken van den hervormden eeredienst, de verzekering, dat waar de proef, door minister Olivier genomen ten aanzien van het beheer, noodwendig verschillende moeilijkheden met zich zou brengen, vooral ook omdat de eindregeling ontbrak, het zeer onraadzaam zou zijn, thans de afzonderlijke administraties op te heffen.

Het ministerie ging zelfs nog een stap verder en herstelde bij koninklijk besluit van 2 Januari 1868 Stbl. 1 en 2 de ministeries van eeredienst. Mr. C. T. Baron van Lynden van Sandenburg werd 15 Januari 1868 minister voor hervormde en andere eerediensten, Mr. A. F. X. Luyben op denzelfden datum minister voor den roomsch-catholieken eeredienst.

De benoeming van den heer van Lynden wees er echter op, dat het ministerie, hoezeer het ook verplichte bescherming en ondersteuning van de kerk van wege den staat op den voorgrond stelde, toch practisch de scheiding verder wilde doorvoeren en vooral aan de kerk volkomen autonomie wilde geven. Want als anti-revolutionnair kamerlid had hij, in tegenstelling met Mr. Saaymans Vader, zijn partijgenoot, krachtig vóór scheiding gepleit, en zelfs, om reden zij niet ver genoeg werd doorgevoerd, tegen de begrooting van eeredienst gestemd. Geen der andere anti-revolutionnairden, noch van Wassenaar van Catwyck, noch Saaymans Vader, noch Keuchenius, noch Bichon van IJsselmonde, was hem hierin gevolgd.

Maar in zake de zoevengenoemde kwestie van het beheer kon de heer van Lynden en vanwege den korten duur van zijn ministerschap en van wege de werking van het door minister Olivier uitgelokte koninklijk besluit weinig doen. Toen het algemeen collegie, dat

krachtens dit besluit was ingesteld, niet goed wist hoe het zijn werk zou beginnen en dienaangaande opheldering aan de regeering vroeg, zat minister van Lynden met zijn antwoord kennelijk verlegen. Want eerst 2 Juni 1868 — twee dagen vóór zijne aftreding — kreeg het collegie ten antwoord, dat het zorgen moest voor hetgeen het, met betrekking tot het beheer, in het belang achtte van de verschillende kerkelijke gemeenten en dat het een soort concept-reglement moest samenstellen, daarop advies inwinnen van de provinciale colleges en wellicht ook van de synode om het daarna door de regeering te doen bekrachtigen.

Het collegie ging echter een anderen weg op, waarvan zoo straks de gevolgen zullen blijken.

In de belangrijke vraagstukken, die in dezen tijd op het gebied der verhouding van staat en kerk ter sprake kwamen, nam het ministerie van Zuylen geen bijzonder standpunt in. Het stuurde ook op de algeheele vrijheid der kerk aan, maar plaatste tevens, met het oog op het belang, dat de staat bij den godsdienst heeft, krachtig de verplichting van den staat om de kerkgenootschappen te beschermen en te steunen, op den voorgrond. Onder afkeuring van den weg, door minister Olivier bewandeld, om de kerk ook hare onafhankelijkheid in zake het beheer te schenken, toonde het door de benoeming van van Lynden toch eigenlijk hetzelfde, al was het op andere wijze, te willen. Zelfs was het niet onwillig om de particuliere collaties af te schaffen en zag het zelfs niet tegen het geven van schadevergoeding op, ofschoon het eerst de werking wilde atwachten van de regeling, volgens welke de gemeenten gerechtigd werden zelf hare leeraren te kiezen.

Op 4 Juni 1868 trad echter het ministerie van Zuylen-Heemskerk reeds af, zoodat de ministers van eerediensten, van Lynden en Luyben, slechts een klein half jaar aan het bewind waren geweest.

Het ministerie van Bosse-Fock kwam (1868-1870) en reeds 29 Juli 1868 Stbl. nrs. 115 en 116 verscheen het koninklijk besluit, waarbij de ministeries van eeredienst tot bijzondere afdeelingen van de departementen van justitie en financiën werden teruggebracht. Mr. F. G. H. R. van Lilaar, minister van justitie, werd met de zaken van den roomsch-catholieken en Mr. P. P. van Bosse met die van den hervormden eeredienst belast. Onder hen zou een hoofdambtenaar staan als vroeger, die toen ook, gelijk nu, onder den titel van administrateur de eerediensten behandelde en laatstelijk als secretaris-generaal bij het opgeheven departement werkzaam was.

Deze regeling was dus geheel dezelfde als Thorbecke's ministerie tot tweemaal toe had ingevoerd. Maar zij voldeed den geavanceerd-liberalen, gelijk ook vroeger reeds was gebleken, niet. Deze wenschten de splitsing tusschen bijzondere afdeelingen van roomsche en protestantsche eerediensten geheel te doen vervallen. Zoolang deze gehandhaafd bleef, behield men volgens hen toch eigenlijk onder eene andere benaming de afzonderlijke departementen. In

1869 verklaarde de regeering, dat zij voornemens was deze bijzondere afdeelingen op te heffen en derhalve aan den wensch der genoemde liberalen te voldoen. Alleen achtte zij gelijktijdige opheffing van de administratie voor beide eerediensten niet wèl mogelijk met het oog op het keizerlijk decreet van 16 Juli 1810 en wilde zij overeenkomstig het verlangen der roomschen aan eenzelfde departement twee afzonderlijke bureaux, voor de behandeling der zaken van de beide groote takken van den eeredienst, invoeren. Het argument, aan genoemd decreet ontleend, werd door Thorbecke ontzenuwd; tegen het verlangen der roomschen kwam men ook nu, als een niet-consequente doorvoering van het scheidingsbeginsel, doch te vergeefs, in verzet.

De regeering gaf ten slotte geheel toe. Kort vóór den val van het ministerie van Bosse-Fock verscheen het koninklijk besluit van 29 October 1870 Stbl. no. 473, waarbij de zaken van den eeredienst als gewone zaken bij de departementen van justitie, financiën en koloniën werden ingedeeld. Zoowel aan de zelfstandige als afzonderlijke administraties der verschillende eerediensten werd een einde gemaakt. Aan den minister van justitie werd opgedragen de uitvoering en toepassing van de bepalingen van het zesde hoofdstuk der grondwet, met uitzondering van artikel 168, en die van de wet van 10 September 1853, benevens van de bepalingen van de artikelen 947 en 1717 B. W. ten aanzien van kerken, godsdienstige gestichten en kerkelijke instellingen van weldadigheid; aan den minister van financiën de uitvoering en toepassing van artikel 168 der grondwet, het beheer der bij de begrooting voor de onderscheidene kerkgenootschappen toegestane geldmiddelen en de daarmee in verband staande werkzaamheden; aan den minister van koloniën de uitvoering en de toepassing der verordeningen betreffende de onderscheidene eerediensten in de koloniën en bezittingen van het rijk in andere werelddeelen. De hoofden van deze departementen moeten met elkander overleg plegen, voor zooveel deze aangelegenheden tot den werkkring van meer dan één departement van algemeen bestuur in betrekking staan. Voortaan ressorteeren de zaken van den eeredienst aan het departement van justitie onder bureau C. van de *eerste* afdeeling, met tal van andere juridische zaken, onder leiding van een commies en twee adjunct-commiezen; die aan het departement van financiën onder afdeeling eerediensten, staande onder een referendaris, hoofd der afdeeling, en verdeeld in twee bureaux, het eerste: zaken van algemeen aard: protestantsche en israëlietische kerkgenootschappen, en het tweede: roomsch-catholiek kerkgenootschap en kerkgenootschap der oud-bisschoppelijke cleresie; die aan het departement van koloniën onder afdeeling A 1, justitie, onderwijs, eeredienst en nijverheid. Ten gevolge van genoemd koninklijk besluit verviel de zelfstandige begrooting voor de eerediensten. Voortaan kwam en komt op de begrooting van financiën, hoofdstuk

VII^B alleen nog eene afdeeling X „kosten voor den eeredienst” voor.

Nog eene laatste poging werd op 22 December 1870 in de tweede kamer gedaan om de werking van het koninklijk besluit van 29 October te verlammen en alzoo de intrekking er van uit te lokken. Den 5^{en} December hadden de leden van het ministerie van Bosse-Fock hun mandaat nedergelegd onder aanbieding van hun ontslag. Zij hadden echter, met uitzondering van den minister van buitenlandsche zaken, machtiging verzocht tot het indienen van voorstellen, die voor een geregelden loop van den dienst onvermijdelijk waren, in afwachting van de nadere beslissing van den koning, en die machtiging verkregen. De begrootingswetten werden omgewerkt tot credietwetten, en de credietwet van den minister van financiën werd, evenals dat met zijn begrootingswet het geval geweest was, geschoeid op de leest van het besluit van 29 October. Hiertegen nu kwam Jhr. Mr. W. M. de Brauw in verzet. Hij stelde een amendement voor, dat de bedoeling had om de credietwet geheel op den voet der loopende begroting in te richten. Hij was namelijk van oordeel dat de gewichtige zaak van de opheffing der bijzondere administraties niet door een demissionair ministerie mocht worden behandeld en wenschte derhalve uitstel. Onder de liberalen werden er gevonden, die daarvoor om dezelfde reden niet weinig gevoelden. Zelfs Thorbecke aarzelde. Het was toen het jonge lid voor Groningen, Mr. S. van Houten, dat zijne liberale medestanders opriep om zich niet door de aangevoerde redeneeringen te laten verleiden om van de doorvoering van het beginsel der scheiding af te zien, en zelfs de voor een zóó jong lid zeer krasse woorden bezigde dat „Nederland behoefte heeft aan zuivere stemmingen en aan politieke personen, die alleen in waarheid en opregtheid hunne kracht zoeken”. De minister won, mede door dezen krachtigen steun, zijne zaak. Het amendement de Brauw werd met 37 tegen 36 stemmen verworpen. Ook Thorbecke had ten slotte voorgestemd.

Hiermede was de zaak van de departementen van eeredienst voor goed van de baan. De strijd was geëindigd. De vraag blijft evenwel, of het Thorbeckiaansch beginsel ten slotte niet tot consequenties leidde, waarvoor Thorbecke zelf liever zou zijn teruggeëind. De geest der jongeren onder de liberalen was, ook op het punt van de practische scheiding tusschen staat en kerk, de zijne niet.

Ook op een ander punt eindigde onder dit ministerie een strijd, namelijk ter zake van het beheer der goederen van de hervormde kerk.

Wij hebben er aan herinnerd dat het algemeen collegie van toezicht niet den weg opging, dien van Lynden als minister het bij schrijven van 2 Juni 1868 had aangewezen. Het deed iets anders en richtte aan al de gemeenten eene uitnoodiging om tot een zekere voorloopige regeling toe te treden, die gevolgd zou worden door eene definitieve, die dan op hare beurt weder met vrije medewerking der gemeenten zou worden [tot stand gebracht. Bij besluit van

12 October 1868 riep het vervolgens een regeling van het beheer in het leven, nadat de groote meerderheid der gemeenten zich bereid had verklaard tot aansluiting. Dat de regeering van een en ander niet alleen op de hoogte was, maar de werkzaamheden van het collegie in de genoemde richting steunde, blijkt duidelijk uit artikel 22 van genoemd besluit van 12 October 1868 dat aldus luidde: „In deze vergadering (d. i. de in het vorig artikel genoemde) draagt een Commissie uit het afgetreden collegie, *door de Hooge Regeering hiertoe gemagtigd*, namens den Staat, onder overgave van alle onder het college berustende bescheiden, de zorg voor het beheer der kerkelijke goederen en fondsen, en het toezigt daarop aan het nieuw opgerigt collegie plegtig over”. Volgens dit artikel machtigt de regeering derhalve het bestaand algemeen collegie om aan het nieuwe, zooals dit volgens de door hem ontworpen regeling zal zijn samengesteld, zijne rechten over te dragen. Het erkent daarmede dat nieuwe geconcipeerde college reeds bij voorbaat als *het wettige* algemeen collegie van toezicht van de toekomst en strekt dus hare bemoeienis verder uit dan het koninklijk besluit van 1866 haar vergunde. Ook hieruit blijkt weder hoe groote waarde de regeering er aan hechtte dat zulk een centraal college bleef bestaan en dat het bestaand college zijne samenstelling regelde.

Dit zou nog op andere wijze duidelijk worden. Toen het bleek dat het algemeen collegie van toezicht met zijne voorbereidende werkzaamheden vóór den fatalen termijn van 1 April 1869 niet gereed kon komen, is deze op voordracht van minister van Bosse bij koninklijk besluit van 3 Februari 1866 Stbl. no. 20 met een half jaar, dus tot 1 October 1869, verlengd. In den loop van dat jaar hadden de benoemingen van de leden der nieuwe provinciale colleges en van die van het nieuwe algemeen collegie van toezicht plaats. Toch bracht minister van Bosse op de begrooting nu van 1869—1870, hoofdstuk VII C, niettegenstaande de staat zich van het beheer had teruggetrokken en de nieuwe toestand in het leven getreden was, weder als vroeger de posten voor de kosten van het algemeen collegie van toezicht en die der provinciale colleges. Alsof er niets was geschied, werden dezelfde bedragen als voorheen gevraagd, slechts met dit onderscheid dat de f 6300 voor de provinciale colleges niet als vroeger over die colleges zouden worden verdeeld, maar als fixum zouden worden toegestaan.

Het behoeft niet te verwonderen dat hiertegen in de kamer sterk verzet kwam. Ook hier raakten de uitersten elkander. De vroegere minister van Lynden van Sandenburg, die thans als kamerlid een ouden strijd hernieuwde, vooral nu het algemeen collegie zijn ministerieel advies niet had gevolgd, en de heer S. van Houten bestreden samen krachtig deze posten. De eerste in naam van de vrijheid der kerk geheel in aansluiting aan een adres, dat bij de kamer was ingekomen en o.a. door Groen en Kuyper ondertekend was, de laatste in naam van de scheiding van staat en kerk. Beiden

kwamen echter hierin overeen dat de bedoelde posten van de begrooting moesten verdwijnen. De heer van Lynden van Sandenburg diende hiertoe een amendement in.

Het beslissende punt, waarom zich de strijd tusschen van Lynden en van Bosse bewoog, was de vraag of het nieuwe algemeen collegie van toezicht en de nieuwe provinciale colleges een min of meer officieel cachet van staatswege mochten verkrijgen, zoodat daarin een zijdelingsche drang tot de gemeenten kwam om zich hierbij aan te sluiten en alzoo het vrij beheer middellijk werd tegengewerkt. De heer van Lynden zag, hoezeer de minister van Bosse ook de leuze van losmaking van de banden tusschen staat en kerk deed gelden, hierin een streven in die richting. En het feit, dat de regeering niet, zonder harerzijds iets te doen, den termijn van 1 April 1869 had laten verlopen, en het andere dat zij den gewraakten post weder op de begrooting had gebracht, bewezen dit duidelijk. Hij kwam er tegen op, dat, terwijl in elk geval van 1 October 1869 af de kerkelijke gemeenten volkomen vrij waren om het beheer naar hare wenschen te regelen, men ze echter min of meer gebonden hield, ja een zekeren indirecten drang uitoefende, om ze onder het nieuwe algemeen collegie van toezicht te brengen, gelijk artikel 22 van het besluit van 12 October 1868 bewees. Op het oogenblik dat de regeering zich aan het beheer onttrok, leidde zij het tegelijk voor de toekomst in eene bepaalde, door haar gewenschte richting. Dit nu wilde de heer van Lynden verijdelen door zijn amendement.

Het is merkwaardig dat de minister in zijn verweer duidelijk blijk gaf aansluiting aan het nieuwe algemeen collegie zeer wensche-lijk te achten, al verzekerde hij dat van uitoefening van dwang geen sprake was geweest. Hij drukte er toch op dat zonder die aansluiting het middel ontbrak om den financieelen toestand dier gemeenten te constateeren, die, boven de vastgestelde rijkssubsidie, nieuwe rijksbijdragen begeerden, en met het oog daarop de onmisbaarheid der gevraagde onderstandsgelden te beoordeelen. Hij zeide zelfs gehecht te zijn aan zulk een centraal collegie en noemde ook voor de hervormde kerk zulk een eenheid in beheer zeer gewenscht. En hij zag er hoegenaamd geen bezwaar in, om, waar het nieuwe algemeen collegie ongeveer twee derde der gemeenten vertegenwoordigde, dit als vertegenwoordiger van die kerk te beschouwen, behoudens de erkenning en handhaving van de rechten der dissentieerende gemeenten. Met het oog daarop had hij er dan ook niet tegen op gezien om de noodige gelden voor het oogenblik ter beschikking van het nieuwe algemeen collegie te stellen, ten einde voorloopig en totdat de gemeenten, die zich nu vereenigd hadden, zich nader hadden verklaard, te blijven handelen, zooals tot nu toe was gehandeld. Geheel deze argumentatie lijkt mij eene bevestiging van wat de heer van Lynden had betoogd. De regeering wilde eenheid in het beheer behouden en oefende daartoe een indirecten dwang uit. De heer

van Bosse stond, bij zijn streven tot loswikkeling van de banden van staat en kerk, eigenlijk nog op het standpunt der vroegere staatslieden, die de eenheid der hervormde kerk steeds hadden gepoogd te behouden. De strijd tusschen van Lynden en van Bosse gold daarom eigenlijk het gewichtige punt van de zelfstandigheid der plaatselijke gemeenten in zake het beheer. Het is dan ook begrijpelijk dat, naast de kampioenen voor het vrij beheer, de verdedigers van het beginsel van scheiding van staat en kerk niets van het standpunt van minister van Bosse wilden weten. Dientengevolge werd het amendement van Lynden aangenomen, al was het met de zeer kleine meerderheid van 33 tegen 31 stemmen.

Maar ten aanzien van deze zaak was de aanneming eene Pyrrhus-overwinning. Onder den indruk mede van de oppositie, die zich tegen de aldus gewijzigde begroting in de eerste kamer deed gelden, kwam minister van Bosse spoedig met een wetsontwerp tot verhooging van hoofdstuk VII C der staatsbegroting voor het dienstjaar 1870, bevattende één artikel: „kosten van toezigt op het kerkelijk beheer bij de hervormden”. Op 25 Maart 1870 werd dit ontwerp, hoewel ook nu vooral de heeren van Lynden en van Houten krachtige bestrijders waren, met 33 tegen 28 stemmen in de tweede kamer aangenomen.

Nog ééne betrekkelijk gewichtige beslissing werd door minister van Bosse in zake de verhouding van den staat tot de hervormde kerk genomen. Bij koninklijk besluit van 22 Juli 1870 werden de bekende reserves „voor zooveel thans nog noodig” ingetrokken. De minister ging van de overweging uit, dat op het standpunt van de wet van 10 September 1853, die de autonomie der kerkgenootschappen gewild heeft, geene plaats meer is voor de reserves. Want genoemde wet wil geen grenzen meer stellen aan de bevoegdheid der kerkelijke besturen noch hun zekere verplichtingen opleggen, gelijk dit bij het koninklijk besluit van 1852 het geval was. Zij brak met de nog bij de reserves gehuldigde leer omtrent de bevoegdheid der regeering ten opzichte der kerkelijke wetgeving. Feitelijk waren zij door de wet van 1853 dus vervallen. Met het oog echter op het feit, dat daaromtrent nu en dan twijfel werd geopperd, was het koninklijk besluit van 22 Juli 1870 door minister van Bosse uitgelokt.

Gelijk uit de nota van den minister aan den koning blijkt, had de raad van state zekere bedenkingen geopperd, toen hem om advies was gevraagd. Aan de intrekking van de tweede reserve in zake de beheerskwestie verbond de raad de voorwaarde, dat in de considerans van het koninklijk besluit zou worden uitgesproken „dat tengevolge der maatregelen betrekkelijk de regeling van het toezigt op het kerkelijk beheer en de administratie der kerkelijke goederen bij de Hervormden, gelijk die is geschied bij de Koninklijke besluiten van 9 Febr. 1866 no. 10, 24 Oct. 1868 no. 143, 3 Febr. 1869 no. 20 en de daarop gevolgde overdragt van dat beheer, evenzeer overbodig

is geworden de reserve no. 2''. Hij was tot dit voorstel gekomen uit vrees dat de synode in de eenvoudige intrekking eene erkenning van haar recht van den kant der regeering zou zien om zich het gezag aan te matigen over de kerkelijke goederen en hun beheer. Minister van Bosse was echter niet gezind dit advies te volgen. Want uit de emendatie van den raad van state zou ook de conclusie kunnen worden getrokken dat de regeering aan de synode de bevoegdheid wilde betwisten om zich in de beheerskwestie te mengen. En de regeering wilde zich juist noch in deze noch in gene richting uitspreken. Zij wenschte alleen te verklaren dat haar de zaak voortaan niet aanging. De kerk moest zelf weten, hoe zij dit onderwerp zou regelen.

Ook ten aanzien der vierde reserve maakte de raad van state bedenking. Hij was bevreesd dat de synode zich rechten in zake de protestantsche kerken in O.- en W.-Indië zou toeëigenen, die alleen de kroon toekwamen. Daarom adviseerde hij in de considerans ook de woorden op te nemen: „dat, vermits de verhouding der kerken in O.- en W.-Indië geregeld is bij de Regeerings-reglementen van 1845 en 1865, de reserve no. 4 het beoogde doel heeft getroffen en haar voortbestaan niet meer gevorderd wordt. Met deze aanvulling kon de minister van Bosse zich vereenigen. Zij kreeg dus, al was het in eenigszins andere bewoordingen, eene plaats in het koninklijk besluit.

Onder degenen, die zich tegen de bloote intrekking der reserves verzetten, behoorde de heer van Lynden van Sandenburg.

Zij was voor hem het bewijs dat de regeering in dezen geen stelsel had en niet naar een vast beginsel handelt. Die intrekking toch sloot de feitelijke erkenning in, dat de regeering ook bevoegd zou zijn om de bestaande reglementen der hervormde kerk in te trekken, terwijl diezelfde regeering anderzijds had verklaard, dat zij, op grond van artikel 1 van de wet op de kerkgenootschappen van 1853, onmachtig was in te grijpen. Eén van beide ware haar plicht geweest. Of zich te onthouden en de reserves stil te laten rusten of een koninklijk besluit uit te lokken, waarbij de reserves op zoodanige wijze werden ingetrokken, dat het kerkgenootschap, waarop zij betrekking hadden, er werkelijk door werd gebaat en zich opnieuw vrij zou kunnen organiseeren. De heer van Lynden dacht hierbij aan de mogelijkheid dat van regeeringswege werd medegewerkt tot het bijeenkomen van eene constituante om alzo te komen tot het definitief regelen van een toestand, die een einde zou kunnen maken aan de kwesties van organisatie van bestuur en beheer, die leven in den boezem van de nederlandsch-hervormde kerk. De minister ging op dit laatste slechts in zooverre in, dat hij, als de kerk de tusschenkomst der regeering inriep en deze noodig was, zich bereid verklaarde aan den wensch van den heer van Lynden te moeten komen. En wat de intrekking der reserves betreft, zij was eene afgedane zaak. Echter achtte hij het wel quaestieus

of de intrekking noodig geweest was „waar de wet van 1853 de vrijheid aan de hervormde kerk had teruggegeven. Daarmede liep deze zaak af.

Doch breedvoeriger zou in de volgende jaren de financiële betrekking tusschen staat en kerk worden besproken en menigmaal het onderwerp worden van zwaren strijd.

Had Mr. van Delden reeds in 1864 een lans gebroken voor de vaststelling van een fixum en de langzame loswikkeling van de geldelijke banden tusschen staat en kerk, de heer van Houten toonde het eerst in daden, dat hij het subsidie-stelsel in beginsel verkeerd achtte. Reeds bij de behandeling van de begrooting 1870—1871 had hij een amendement ingezonden, dat de strekking had om door de kamer te doen uitmaken, dat voor nieuwe subsidies geen credit meer aan de regeering zou worden verleend. Daar de voorsteller echter niet in de gelegenheid was geweest om het amendement in de vergadering te verdedigen, was er geene beslissing over gevallen. Echter kwam hij bij de behandeling der begrooting VII^B op deze zaak terug.

Op zichzelf met Dr. Kuypers en Prof. Gratama een voorstander van de afschaffing van het geheele subsidiestelsel, wilde hij daarop evenwel niet aandringen „zoolang de kerkgenootschappen zelve niet het verkeerde van staatsubsidie inzien”. Ook wenschte hij het aantal subsidies, op wier grondslag zich vele gemeenten hadden gevormd, niet te besnoeien. Maar met kracht kwam hij, omdat hij het stelsel verkeerd achtte, tegen de uitbreiding er van op, en eischte hij, dat de regeering zoo spoedig mogelijk van de bevoegdheid zou gebruik maken, die al. 2 van artikel 168 der grondwet geeft, om geene nieuwe subsidies te verleen.

Hij ging daarbij zeer omzichtig te werk. Indien mocht blijken dat er reeds toezeggingen waren gedaan, waarop door de betrokken personen in billijkheid kon worden gerekend, wenschte hij deze gestand te doen. Bovendien erkende hij, dat de regeering in exceptionele gevallen er toe zou kunnen overgaan om ook in de toekomst in de begrooting voordrachten tot subsidies op te nemen, b.v. bij het vestigen van nieuwe gemeenten in nieuw ontgonnen streken. Onverschillig welk genootschap zich dáár, door het oprichten van een kerkgebouw en het plaatsen van een leeraar, vestigt, dient die vestiging in elk geval om het ontstaan van een dorp te begunstigen. In zooverre geldt het verleen van geldelijken steun hier het bevorderen van een burgerlijk belang. Daarom wenschte de heer van Houten in zulk een geval subsidie te geven. Maar als regel wilde hij handhaving van de subsidies, waarop de tegenwoordige toestand is gevestigd, zonder uitbreiding.

De heer van Houten kreeg zijn zin niet. Zijn amendement om de post: „Tractementen voor nieuwe standplaatsen, verhoogingen of personele toelagen, hare plaats vervangende f 5000” aldus te lezen: „Personele toelagen, jaarlijks verleend wordende f 2500”

werd met 38 tegen 26 stemmen verworpen. De minister van financiën, Mr. P. Blussé van Oud-Alblas, had zich er tegen verklaard, al voerde hij geen principieel verzet. Goedmoedig vroeg hij, waarom de heer van Houten wél aan te stichten gemeenten en niet aan armoedige gemeenten subsidie wilde geven. Hij wees er op dat de verhoogingen gewoonlijk nietig zijn en meestal gemeenten gelden, waar de predikanten nagenoeg armoede lijden zouden zonder verbetering van traktement. Bovendien achtte hij het voor de kerkelijke rust beter dat deze subsidiekwesties in het kabinet van den minister werden afgedaan dan dat over elke aanvraag in de kamer werd gediscussieerd.

Principieel daarentegen was de voorsteller bestreden door Jhr. Mr. P. T. van der Maesen de Sombreff, den afgevaardigde van Maastricht. Hij was van oordeel, dat, wanneer de tweede alinea van artikel 168 der grondwet niet meer zou worden toegepast, het doel van den grondwetgever werd miskend. Hiermede roerde de heer van der Maesen een zeer belangrijk vraagpunt aan, dat in de debatten bij de volgende begroting de gewichtigste plaats zou innemen en waarop het plan van minister van Delden om in het voetspoor van van Houten te gaan, afstuiten zou.

Opmerkelijk is het, dat niet één der anti-revolutionnaires vóór het amendement van Houten stemde. Zelfs de heer van Wassenaer van Catwyck niet, die het volgend jaar een tegenovergestelde houding aannam. En niet minder opmerkelijk is het, dat Mr. A. van Naamen van Hemmes, de conservatieve afgevaardigde voor Zwolle, die zich tegen van Houten's amendement kante, een maatregel aan de hand deed, om moeilijkheden voor de toekomst te voorkomen, welke straks in hoofdzaak bij Dr. Kuypcr als kamerlid warmen steun zou vinden. De heer van Naamen vroeg namelijk of het niet in het belang en van de uitvoerende en van de wetgevende macht zou zijn, dat de regelen, die het bedrag en de wijze van toekenning der subsidiën bepalen, bij de wet werden vastgesteld. Thans zijn zij geregeld bij verschillende koninklijke besluiten, die velen niet altijd helder voor den geest staan en die ook van verschillende tijden zijn. De schijn van onbillijkheid wordt dientengevolge niet altijd vermeden. Men zou bij wettelijke regeling vaste regels verkrijgen, waardoor men zou weten, waaraan men zich had te houden en waardoor aan veel discussie en meeningsverschil het zwijgen zou opgelegd zijn. Wij zullen straks den leider der anti-revolutionnaire partij, als afgevaardigde voor Gouda, in denzelfden geest hooren pleiten, al was het doel, dat hij daarbij beoogde, lijnrecht met wat de heer van Naamen wilde, instrijd.

Onder het derde of laatste ministerie-Thorbecke (1871--1872) kwam, door toedoen van minister Blussé, eene regeling voor de hervormde kerk tot stand, die in 1862 reeds voor de luthersche kerken was ingevoerd en waarvoor minister van Bosse zich in 1866 ook reeds zeer sympathiek had uitgesproken. Wij bedoelen de vaststelling van een fixum voor de kosten van het algemeen bestuur der

hervormde kerk. Toen bij koninklijk besluit van 7 Januari 1816 het algemeen reglement werd vastgesteld, waren bij onderscheidene beschikkingen toelagen toegekend voor de kosten van dat bestuur. Zoo werd bij artikel 7 van het besluit voor de kosten der Synode en der provinciale kerkbesturen over 1816 als maximum bepaald een som van / 16000, terwijl voor de classicale uitgaven bij artikel 30 van het reglement zelf eene doorlopende toelage van / 14000 werd toegestaan. Bij artikel 24 van het koninklijk besluit van 16 April 1816 werd daarbij nog gevoegd ter tegemoetkoming in de kosten van het protestantsch kerkbestuur in de zuidelijke provinciën over 1816 de som van / 3000, terwijl elk dezer beschikkingen de bepaling inhield, dat het gebruik en de verdeling dezer sommen zou worden geregeld bij het departement voor de zaken van den hervormden eeredienst. Reeds over het jaar 1817 werden die toelagen vermeerderd ; op de staatsbegrooting werden voor kosten van het bestuur der hervormde kerk uitgetrokken (met inbegrip van de som van / 4000 bij koninklijk besluit van 1 April 1817 no. 36 voor kosten der classicale vergaderingen toegestaan) een totale som van / 40500. Op grond hiervan dat de behoeften voor verschillende onderdeelen van uitgave in elk jaar meer of minder behoorden te varieeren, zoodat het ééne steeds diende te strekken om het andere te suppleeren, is toen bij koninklijk besluit van 14 Juli 1817 no. 72 de commissaris-generaal, provisioneel belast met de zaken der hervormde kerk, bij voortdoring belast met de verdeling en regeling van het gebruik der sommen, die op de jaarlijksche begrootingen voor de kosten van het bestuur der hervormde kerk zouden zijn toegestaan.

Het was op grond van dit laatste besluit, dat door de ministers, belast met het beheer der zaken van den hervormden eeredienst enz., jaarlijks de verdeling der bij de staatsbegrooting voor de kosten van het hervormd kerkbestuur toegestane gelden is geregeld.

Minister Blussé achtte echter nu de tijd gekomen om aan de bemoeiing der regeering met het beheer dezer gelden een einde te maken. Ten opzichte van het evangelisch luthersch en het hersteld evangelisch kerkgenootschap was zulks reeds geschied bij de besluiten van 18 Maart en 5 April 1862 no. 80 en 90, waarbij, met intrekking van de vroeger omtrent het beheer der kosten van het kerkbestuur genomen besluiten, aan die kerkgenootschappen vaste toelagen ter tegemoetkoming in de kosten van hun algemeen bestuur waren toegekend, waarvan het gebruik door hen naar goedvinden kan worden geregeld. De minister meende, dat ten opzichte van het hervormd kerkgenootschap dezelfde weg behoorde te worden ingeslagen. Een voorloopig overleg met de algemeene synode dier kerk had hem doen zien, dat daartegen van hare zijde geen bezwaar bestond, nadat zij in de instructie van den quaestor-generaal de noodige wijzigingen had gebracht, terwijl zij ook een geheel nieuw

reglement op de kosten van bestuur der nederlandsch-hervormde kerk, ter vervanging van het reglement op de classicale kosten van het jaar 1817, had ontworpen, en aan het oordeel der betrokken kerkbesturen onderworpen.

De bij de begrooting voor 1871 voor kosten van hervormd kerkbestuur toegestane gelden bedroegen de som van f 38.680, terwijl mede een bedrag van f 900 was uitgetrokken voor kosten van druk- en bindwerk, waarvan de bezorging voortaan aan het kerkbestuur, zonder tusschenkomst der regeering, zou worden overgelaten. Te zamen was het dus de som van f 39580. Bij de staatsbegrooting voor het loopende jaar 1872 waren deze gelden toegestaan, ten einde de toelage voor de kosten van het bestuur van het hervormd kerkgenootschap te kunnen brengen op het ronde cijfer van f 40000.

Bij koninklijk besluit van 10 Januari 1872 werd nu het koninklijk besluit van 14 Juli 1817 no. 72 ingetrokken, en te beginnen met het jaar 1872 aan de algemeene synodale commissie der nederlandsch-hervormde kerk een bedrag van f 40000 's jaars toegekend ter tegemoetkoming in de kosten van het algemeen bestuur der nederlandsch-hervormde kerk. Op deze wijze werd alweder één van de banden verbroken, die haar aan den staat verbond. Voor den radicalen maatregel om geen nieuwe of verhoogde subsidies meer toe te kennen, was echter minister Blussé, evenmin als één zijner voorgangers, te vinden geweest. Zijn opvolger zou de eerste zijn, die een nieuwen weg opging. Die opvolger was Mr. van Delden.

In het op 6 Juli 1872 gevormde kabinet-de Vries—van de Putte verkreeg Mr. A. van Delden de portefeuille van financiën. Reeds bij de eerst door hem ingediende begrooting bleek dat hij, wat de kosten van den eeredienst betreft, den weg wilde betreden, dien hij als kamerlid vroeger als gewenscht had aangewezen, namelijk om een fixum vast te stellen en zoo langzamerhand de financiële banden tusschen den staat en de kerk los te maken. De post, die vroeger geregeld op de begrooting voorkwam, te weten: „Tractementen voor nieuwe standplaatsen, verhoogingen of personele toelagen, hare plaats vervangende, f 5000” en waaruit elke minister van financiën kon putten ter uitvoering van artikel 168 van de grondwet, was door minister van Delden van de begrooting weggelaten. Tweeërlei motief werd hiervoor aangegeven. Ten eerste was van behoefte aan deze uitgaven niet gebleken en ten tweede wenschte de minister een anderen weg in te slaan dan tot hiertoe was gevolgd en het toekennen van nieuwe traktementen en het verhoogen van bestaande te staken. Dit laatste werd vooral verdedigd op grond dat de staat, wil hij subsidie geven, dit niet mag doen zonder voorafgaand onderzoek en dan hierbij een terrein betreedt dat het zijne niet is. Want hij komt daarbij in debat met de kerkelijke overheid over de nuttigheid van den een of anderen maatregel, die men in het kerkelijk belang wil genomen zien: Vooral de opvatting, die minister van

Delden had van scheiding van staat en kerk, deed hem derhalve dezen post van de begroting verwijderen.

Hiertegen nu kwam Jhr. Mr. P. T. van der Maesen de Sombreff in verzet. Hij diende een amendement in om den vroegeren post te herstellen. De kracht van zijn betoog lag in zijne opvatting van alinea 2 van artikel 168 der grondwet. Alleen het feit, dat deze alinea is geschreven, bewijst dat de grondwetgever iets meer heeft gewild dan de bloote faculteit om de godsdienstleeraren te bezoldigen. Het woordje „kan” moet dan ook zoo worden uitgelegd, dat de grondwetgever, bij het stellen van den regel, alleen niet heeft willen vooruitloopen op, noch iets heeft willen voorschrijven omtrent de wijze, waarop aan zijne bedoeling gevolg zou worden gegeven. Hij was van oordeel dat de geschiedenis van het artikel 168 deze verklaring staafde. Sinds 1801 toch had hier te lande langzamerhand de overtuiging veld gewonnen dat de staat evengoed als hij de beschaving, door bekostiging van het onderwijs, bevorderde, zoo ook godsdienstzin en deugd moest ondersteunen en uitbreiden door het betalen der godsdienstleeraren. Tevens had men zich bij toeneming de neiging zien openbaren om door de bezoldiging der godsdienstleeraren te moeten komen aan de ongelijkmatigheid, die bestond door de privilegiën, die vóór 1795 aan de staatskerk waren toegekend. In het decreet van 2 Augustus 1808 kreeg een en ander burgerrecht. In artikel 138 der grondwet van 1814 werden dezelfde twee gedachten teruggevonden. „In de behoeften van die gezindheden, welke tot hiertoe geene of min toereikende toelage van 's Lands wege genoten hebben, zal op aanvraag daartoe te doen, in billijkheid door den Souvereinen Vorst, met overleg van de staten-generaal, kunnen voorzien worden.” Dit wordt bewezen door de toelichting, die de heer van Maanen, de president der notabelen, in hunne vergadering tot behandeling der grondwet van 1814 gaf, eene toelichting, die in haar geheel van zooveel belang werd geacht, dat men den vorst verzocht haar aan de grondwet toe te voegen „ten einde te dienen als een blijvend en onwrikbaar steunpunt bij de beoordeeling van dit staatsstuk”. Welnu, de heer van Maanen zeide : „Allen gelijkelijk tot dezelfde regten en voorregten roepende, bepaalt zich de staatszorg tot één groot en eenig doel : de bevordering van godsdienstigheid, zedelijkheid, kennis en deugd. *Daartoe* wordt de betaling der eerwaardige leeraars van den godsdienst die dus ver uit 's lands geldmiddelen bezoldigd zijn geworden, *als een verkregen regt*, aan hen verzekerd ; *daartoe* wordt eene gelijke behandeling naar billijkheid aan alle anderen toegezegd, wier bijzondere omstandigheden en behoeften gelijke toelage zouden mogen vereischen.”

De grondwet van 1815 huldigde hetzelfde beginsel. Alinea 2 van artikel 194 luidde : „Aan de leeraars, welke tot nog toe uit 's lands kas geen, of een niet toereikend traktement genieten, kan een traktement toegelegd, of het bestaande vermeerderd worden”.

In het ontwerp, dat door de commissie tot herziening der grondwet aan den koning was aangeboden, las men bij dat artikel 194 deze woorden: „Verschillende godsdienstige gezindheden zijn in de Vereenigde Nederlanden samengekomen, derwaarts gelokt door de zachtheid der wetten en de bescherming der Regering; zij blijft dezelfde. Welligt was er geene andere bepaling noodig geweest en had men aan Uwe Majesteit geheel kunnen overlaten om naar de inspraak des harten voor de leeraars van den godsdienst te zorgen, dan wij meenden dat de Grondwet voor Uwen opvolger ten pligt moest maken Uwe edele gevoelens over te nemen”. Hieruit blijkt duidelijk hoezeer men in 1815 er op gesteld was dat in deze richting steeds zou worden voortgegaan.

In 1840 en 1848 heeft men, hoeveel in het hoofdstuk over den godsdienst ook werd veranderd, artikel 168 ongewijzigd gelaten. Het moet dus nog altijd genomen worden in den zin, waarin het vóór en in 1815 werd bedoeld. Zoo geschiedde ook steeds; zelfs door de ministers Cremers en Olivier. Men las algemeen in de tweede alinea eene verplichting van den staat. De heer van der Maesen de Sombreff achtte het dan ook ongrondwettig om de bron van uitgave, die al. 1 van art. 168 opent, te stoppen. De regeering mag als beginsel niet vaststellen dat de staatshulp wordt gestaakt.

Minister van Delden meende van zijn kant dat de tweede alinea van artikel 168 in het licht der geschiedenis geene verplichting in zich sloot, maar slechts eene bevoegdheid gaf. Hij wees er op dat en het besluit van 2 Augustus 1808 en dat van den souverainen vorst van 19 Januari 1814 en de schets van van Hogendorp alle, onder den indruk van het napoleontische kerkrecht, van het beginsel uitgingen dat de staat de godsdienstleeraren bezoldigt, en de grondwetgever van 1814 desniettemin *niet* de verplichting voorschreef om de gezindheden, die tot hertoe geene of min toereikende toelage ontvingen, te steunen. Er zou in *kunnen* worden voorzien. Daaruit bleek volgens den minister voldoende dat men in 1814 niet het stelsel van bezoldiging der kerkleeraars uit de staatskas, voor zoover de eigen goederen der kerk niet toereikend mochten zijn, heeft gewild. Artikel 138 was eigenlijk eene overgangsbepaling, omdat de handhaving in het genot, dat bestond volgens artikel 136 en 137, anders wat hard zou geweest zijn voor hen die niets genoten.

Ons komt deze uitlegging van Mr. van Delden verwerpelijk voor. Geheel de op den voorgrond geplaatste tegenstelling tusschen verplichting vóór 1814 en bevoegdheid in 1814 is historisch onjuist. Had Lodewijk Napoleon, als roomsch koning, vooral ter wille van de roomschen de verplichting tot staatssteun in artikel 2 van het besluit van 2 Augustus 1808 vastgelegd, de souveraine vorst ging juist niet op die lijn voort. Volgens het besluit van 19 Januari 1814 „moest de Commissaris-Generaal voor de binnenlandsche zaken ten spoedigste aan den vorst een voordracht doen over de wijze

waarop, voor zooveel de staat van 's lands finantiën zulks gedoogt, zou kunnen worden tegemoet gekomen in de behoeften van andere kerkgenootschappen, bijzonder ook van de Roomsche-Catholyke geestelijken, welke tot nog toe geene of zeer geringe toelagen van den lande genieten." Hier staat niets van eene verplichting te lezen; een voordracht wordt ingewacht omtrent de wijze, waarop aan de bedoelde behoefte zou *kunnen* worden te gemoet gekomen. Ook de schets van van Hogendorp bewijst hier niets. Zeker — hij schreef: „In zoodanige provincie of provinciën waar de roomsch-katholyken de meerderheid der ingezetenen uitmaken, wordt ook het onderhoud van die godsdienst door het gemeene land gedragen". Hier spreekt hij ontegenzeggelijk van eene verplichting, maar van ééne, die, om het karakter van uitzondering, dat zij draagt, den regel bevestigt, dat voor het overige slechts eene bevoegdheid bestond. Van Hogendorp's gedachtengang was deze. Gelijk het onderhoud van den christelijk hervormden godsdienst ten laste van den staat komt, omdat deze de godsdienst is van de overgrootste meerderheid van het nederlandsche volk, zoo komt dat van den roomsch-catholyken godsdienst in de overheerschend roomsche provinciën eveneens ten laste van den staat. Deze laatste steun was als het ware het equivalent voor den eersten, de toepassing van een rechtvaardigheidsbeginsel. Maar van eene verplichting om in 't algemeen gezindheden, die tot hiertoe geene of min toereikende toelage van 's landswege genieten, steun te verleen, is geen sprake. De tegenstelling, die minister van Delden maakte tusschen de verplichting van vóór 1814 en de verplichting in 1814, heeft dus geen reden van bestaan.

Het is dan ook merkwaardig, dat de bekwame verdediger van den minister in de tweede kamer Mr. H. J. Smidt, de afgevaardigde voor Assen, die kort te voren zijn bekend geschrift: „Scheiding van kerk en staat" het licht had doen zien, ten aanzien van de historie van alinea 2 van artikel 168 juist eene tegenovergestelde argumentatie voerde als de heer van Delden ¹⁾. Van Hogendorp zou namelijk van eene verplichting van den staat om allen kerkgenootschappen subsidie te verleen, niets hebben willen weten, waar hij eene bepaalde begunstiging van de hervormde kerk begeerde. De soevereine vorst, niet van Hogendorp of de commissie, belast met het maken van de grondwet, heeft eigenlijk het vrijgevege artikel 138 in de grondwet van 1814 gebracht. Zeker was deze voorstelling dichter bij de waarheid dan die van minister van Delden, al was ook zij niet geheel zuiver. In de commissie voor de grondwet van 1814

¹⁾ De heer Smidt wilde nog verder gaan dan de minister, namelijk niet alleen geen nieuwe subsidies verleen, maar bovendien de bestaande langzaam inkrimpen. Hij wenschte voor elk geval door een votum der kamer te doen uitmaken of er al of niet gesubsidieerd zou worden. Zelfs als een predikant, die subsidie genoot, was overleden, moet de kamer beslissen over het subsidie aan zijn opvolger te verleen.

was wèl degelijk eene strooming, die van den aanvang af de gelijke bescherming der kerkgenootschappen ook van toepassing wenschte te maken op den geldelijken steun van staatswege. Die vrijgevigheid kwam dus niet alleen van den vorst. Maar volkomen juist is dat van Hogendorp daarvan niets wilde weten en alleen voor de roomsche landschappen eene uitzondering maakte — uit staatsbelang. Hij stemde in de commissie dan ook alleen vóór een voorstel in den geest van artikel 138, nadat de soevereine vorst zich in het besluit van 19 Januari 1814 in beginsel daarvoor had uitgesproken. Zoowel dit besluit als dat voorstel spraken van eene bevoegdheid en niet van eene verplichting. Eene tegenstelling bestond er in dit opzicht tusschen van Hogendorp en den vorst niet, evenmin als tusschen den vorst en de commissie. Beiden stelden zich op het standpunt, dat, op voordracht van den soeverein, nadere bepalingen omtrent het voorzien in het onderhoud van het een of andere kerkgenootschap bij de wet zouden *kunnen* worden gemaakt.

Had Mr. Smidt ongelijk toen hij beweerde dat de vrijgevigheid ten aanzien van *alle* kerkgenootschappen eigenlijk alleen bij den vorst bestond, niet minder faalde hij in zijn karakteristiek van het beginsel, dat men in 1814 in zake den financieelen steun van den staat aan de kerkgenootschappen wilde zien doorgevoerd. Hij was namelijk van oordeel dat men toen het beginsel van 1798 in hoofdzaak had aanvaard, maar gemodereerd, en dat men dus wèl niet *absoluut* het principe had aangenomen dat elk kerkgenootschap voor zichzelf *moet* zorgen, maar dit tevens zoo getemperd had, dat de staat daaraan zijne hulp mocht verleenen. Wanneer men nu bedenkt dat de artikelen 136, 137 en 138 alle door de commissie zijn voorgesteld; dat zij zelfs wilde, dat de hervormde kerk in artikel 136 op denzelfden voet als in de republiek zou worden bedacht, zoodat niet alleen aan de hervormde kerk alle zoodanige traktementen, pensioenen, weduwe-, kinder-, school- en academiëgelden, maar ook „andere gelden en andere dergelijke emolumenten” als voormaals aan derzelver leeraren betaald werden, zouden worden betaald, zoodat voortaan ook sledegeld, hoede- en mantelgeld ten koste van het rijk zou blijven — iets waartegen zelfs de vorst bezwaar maakte; wanneer men in artikel 138 leest, dat het genot van alle toelagen, die *laatstelijk* aan de andere gezindheden uit 's lands kas zijn toegestaan, bij *voortdurende* daaraan verzekerd blijven, en eindelijk in artikel 139 dat nog in de behoeften van die gezindheden, die tot hertoe geene of min toereikende toelage van 's landswege genoten hebben, kan worden voorzien — dan klinkt het wonderlijk, als wij de stelling hooren verkondigen, dat deze zelfde commissie in beginsel in hoofdzaak stond op het standpunt van de staatsregeling van 1798, die niets meer van rijkswege aan de kerkgenootschappen wilde zien uitgekeerd. Veeleer staat de commissie van 1814 met hare *voortdurende* uitkeeringen principieel tegenover de staatsregeling van 1798.

Zoowel de zienswijze van Mr. van Delden als die van Mr. Smidt komt ons dan ook in het licht der geschiedenis onhoudbaar voor. De heer van Lynden van Sandenburg, de krachtige ijveraar voor de kerkelijke autonomie, maar tevens de warme voorstander van financieelen steun van den staat aan de kerkgenootschappen, zeide volkomen terecht: „Het tweede lid van bedoeld artikel 168 legt mijns inziens eene zeer stellige verplichting op; de verplichting namelijk om te beoordeelen, of er al dan niet behoefte bestaat tot het toekennen van nieuwe en het verhoogen van bestaande tractementen. Waar die verplichting bestaat, is daaraan het voldoen aan de te blijken behoefte, natuurlijk ter vrije beoordeeling van de Regering, verbonden. Dat is naar mijne beschouwing de beteekenis van het woord „kan” in de 2e alinea van art. 168 der Grondwet; het woord „kan” dat evenmin een imperatief „moet” is, als dat het de faculteit laat om eene beslissing te nemen die het *kunnen* niet mogelijk maakt”. Volkomen juist voegde hij er aan toe, dat wanneer op de begrooting geen post voorkwam, waaruit voldaan zou kunnen worden aan de behoefte tot het toekennen van nieuwe of het verhoogen van bestaande tractementen, de gewone wetgever het „kunnen” van de grondwet tot een „niet-kunnen” zou maken. Dit nu is ongeoorloofd. Art. 168 al. 2 verbiedt het inslaan van den nieuwen weg door den minister, waarbij hij het toekennen van nieuwe subsidies wil staken. Zeer willekeurig was bovendien het standpunt van den minister om, waar hij dien weg op wilde, tegelijk zich bereid te verklaren in zeer buitengewone gevallen, zooals bij groote rampen, het ontstaan van eene gemeente in vroeger onbewoonde oorden, in eene veenkolonie midden op de heide, bij uitzondering te willen helpen. Want hier kwam een uitlegging van art. 168 al. 2 naar voren, die nergens een steunpunt had, noch in het artikel zelf, noch in de historie er van, noch in een der door zijne voorgangers gevolgde gewoonte. Bovendien is zij in strijd met het op den voorgrond gesteld beginsel, volgens hetwelk in art. 168 al. 2 slechts sprake zou zijn van bevoegdheid, want wie voor dergelijke gevallen, als de minister opsomde, wil helpen, erkent in beginsel de verplichting om ten allen tijde te onderzoeken of er dringende behoefte bestaat. Van welken kant wij dus de zaak beschouwen, in elk geval scheen de interpretatie van de grondwet, door den minister en Mr. Smidt gegeven, niet gerechtvaardigd. Zoo dachten er ook verschillende liberalen o. a. de oud-minister van den hervormden eeredienst Mr. Jolles over. Dientengevolge werd het amendement van der Maesen de Sombreff met 42 tegen 30 stemmen aangenomen. Het globaal crediet van f 5000 voor nieuwe tractementen en verhoogingen bleef dus op de begrooting uitgetrokken.

Hoezeer het grondwettig bezwaar bij deze stemming heeft gewogen, blijkt zeer duidelijk hieruit, dat toen bij den post: „Subsidiën voor bouw en herstel van kerken en pastoriën”, die de minister van f 13500 op f 10000 had teruggebracht, door den heer

M. A. F. H. Hoffman werd voorgesteld, deze ook op het oude bedrag terug te brengen, men dit amendement met 45 tegen 26 stemmen afstemde. De meerderheid der kamer wilde dus zeer stellig inkrimping der uitgaven van den staat aan de kerk, maar wees het radicale middel van den minister, om in het geheel geen post op de begrooting voor nieuwe traktementen te brengen, als strijdig met de grondwet, af.

De eenige anti-revolutionnair, die bij de behandeling van het amendement van der Maesen de Sombreff aan de zijde der regeering had gestaan en dan ook tegen het amendement stemde, was de afgevaardigde voor Leiden, de heer O. Baron van Wassenaer van Catwyck. Hij wenschte in den geest waarin Groen het laatst had gesproken, de neutraliteit der regeering op godsdienstig gebied volkomen te eerbiedigen en dientengevolge ook losmaking van de geldelijke banden tusschen staat en kerk. De regeering moest, in zijn gedachtengang, eene organieke wet indienen, waarin de betrekking tusschen staat en kerk ook in dit opzicht geregeld werd, dat werd aangegeven aan welke personen binnen elke gemeente de uitbetaling van een fixum werd verzekerd. Door het vaststellen van een termijn van regeling kon men dan het bijeenroepen van eene constituante, zooals de heer van Lynden van Sandenburg had gewenscht, in de hand werken, waardoor de kerk zich zelf zou kunnen organiseren. Op die wijze zou met de tegenwoordige organisatie der hervormde kerk kunnen worden gebroken; eene tweede afscheiding worden voorkomen en wellicht voor een groot deel aan de eerste een einde kunnen worden gemaakt. In overeenstemming met deze denkbeelden gaf de heer van Wassenaer den minister in overweging, om het artikel ; „tractement voor nieuwe standplaatsen” enz. wèl te behouden, maar uit te trekken pro memorie, en bij den post voor onvoorziene uitgaven gelegenheid te geven om in behoeften, wanneer die zich in den loop van het jaar mochten voordoen, overeenkomstig al. 2 van artikel 168 te voorzien. Daarmede zou een nieuwe schrede op den weg van de losmaking der banden tusschen staat en kerk worden gedaan. De minister weigerde echter den post als memoriepost op de begrooting te brengen. Het denkbeeld van den heer van Wassenaer zou echter later, namelijk in 1883, door zijn partijgenoot Donner, weder opgenomen en door de kamer overgenomen worden.

Toen Dr. A. Kuyper in Maart 1874 tot lid der tweede kamer voor Gouda gekozen was, liet zich verwachten dat vooral door hem de verhouding van den staat en de kerk zou worden besproken en de inzichten van den Heraut-redacteur in het parlement eene welsprekende vertolking zouden vinden. Dit geschiedde dan ook reeds kort na zijne intrede in de kamer bij de begrotingsdebatten van het jaar 1874.

Kuyper begon bij den minister van justitie van Lynden van Sandenburg op informatie uit te gaan aangaande hetgeen van hem

met betrekking tot den rechtstoestand der hervormde kerk en het kerkelijk beheer bij de hervormden was te verwachten. Hij zinspeelde daarbij op de krachtige betoogen van het kamerlid van Lynden vóór de vrijmaking der kerk en vóór de intrekking der besluiten van 7 Januari 1816 en 23 Maart 1852 op de organisatie der kerk, en vroeg of hij nu als minister bereid was den koning de intrekking voor te stellen.

Die vraag wekt bevreemding. Bij de begrootingsdebatten toch, twee jaren vroeger, had de heer van Lynden uitdrukkelijk verklaard, dat hij vroeger de wenschelijkheid der intrekking had bepleit, maar dat deze in den tegenwoordigen toestand overbodig was. De intrekking van het reglement van 1816 zou niets te weegbrengen, omdat het langs den bij dit reglement aangewezen kerkrechtelijken weg door dat van 1852 was vervangen en daarbij vervallen ook door hetgeen sedert van regeeringswege was gedaan, en de intrekking van het reglement van 1852 zou op zichzelf minstens van zeer problematiek nut zijn, afgescheiden van de kwestie der bevoegdheid. In het debat met Dr. Kuyper lichtte de heer van Lynden dit reeds door hem in 1872 ingenomen standpunt nader toe. Toen hij destijds de intrekking verdedigde, bestond er nog eene neiging bij den staat om zich van de kerkelijke toestanden niet geheel los te maken en op niet gelukkige wijze tusschen beide te komen. De regeering meende toen, dat hare hulp noodig was om de kerk hare vrijheid te geven. Die hulp achtte echter de heer van Lynden voor dat doel niet alleen onnoodig, maar ook verkeerd. Daarom eischte hij destijds, dat zij hare handen terugtrekken en ook de bedoelde besluiten intrekken zou. Maar nu de regeering sinds 1869 die hulp niet meer poogt te verleen en de hervormde kerk volkomen vrij wordt gelaten, zou die intrekking een ijdel vertoon zijn; die besluiten hebben als zoodanig voor de kerk hoegenaamd geen kracht of beteekenis meer.

Uit dit alles blijkt, dat de heer van Lynden in dit opzicht in 1874 dezelfde was als in 1872 en tevens, dat hij weigerde aan het verzoek van Dr. Kuyper, in zake de intrekking der besluiten van 1816 en 1852, te voldoen.

Eenzelfde bescheid volgde op de vraag of de minister bereid was door een nieuw koninklijk besluit de interpretatie van dat van 9 Februari 1866 op het beheer vrij verklaard was, zeer onvolledig; een chaotische toestand met tal van processen en velerlei wetsinterpretaties was daarvan het gevolg. Minister van Lynden, hoewel betreurende, dat de zaken van het kerkelijk beheer in onberedderden toestand zijn gebracht, meende evenwel, dat het staatsgezag niet meer bevoegd was, om nog tusschenbeide te treden. De staat kan zich niet mengen in zaken, die de kerk alleen aangaan en als zoodanig buiten zijne bevoegdheid liggen. De eenige aanraking met de kerk ligt thans in de artt. 164 vv. der grondwet.

Dr. Kuyper constateerde dan ook met recht dat voor de door

hem gewilde vrijmaking niets van dezen minister van justitie was te verwachten.

Op één punt had hij tegenover van Lynden volkomen gelijk. Herhaalde malen had deze laatste vroeger er voor gepleit, dat de staat, bij het losmaken van de banden met de kerk, op overgangsmaatregelen bedacht zou zijn. Hij moest haar de behulpzame hand bieden om in haren nieuwen toestand te komen. Zelfs had hij in 1872 de regeering in overweging gegeven hare aandacht te wijden aan het al of niet wenschelijke om mede te werken tot het bijeenkomen van eene constituante tot eene definitieve regeling van bestuur en beheer. Daarover sprak de minister van Lynden echter thans geen woord. In dit opzicht scheen hij van gevoelen te zijn veranderd.

Meer uitvoerig ontwikkelde Dr. Kuyper zijne denkbeelden bij de behandeling van de begrooting hoofdstuk VII^B tegenover den minister van financiën, Jhr. M. H. J. van der Heim. Nogmaals kwam hij op de kwestie der intrekking van de besluiten van 1816 en 1852 terug en meende hij uit het vroeger door minister van Lynden gezegde, dat zij „als zoodanig geen kracht meer hoegenaamd hebben” de slotsom te kunnen trekken, „dat door den minister die besluiten gerekend worden te behooren onder de bepalingen bedoeld in art. 14 van de wet van 1853, die verklaard worden vervallen te zijn bij de invoering dier wet”. De heer van der Heim aanvaardde deze conclusie echter niet. Minister van Lynden had niet beweerd, dat die besluiten vervallen waren, maar alleen, dat de intrekking een nutteloos werk zou zijn, omdat de kerk nu volkomen vrijheid van beweging had, en voor haar die besluiten als niet geschreven konden beschouwd worden.

Dr. Kuyper wilde echter van de ministerstafel geconstateerd zien, dat de koninklijke besluiten van 1816 en 1852 formeel waren of zouden vervallen, opdat daaraan nooit ofte nimmer opnieuw kracht zou kunnen worden toegekend. Want hij eischte eene radicale consequentie van het beginsel van scheiding van kerk en staat, zooals tot dusverre niemand, noch een van Eick of een van Delden, noch een van Houten of een Smidt had aangedurfd.

De staat namelijk moest volgens hem aan alle kerkgenootschappen de striktste neutraliteit en een volkomen vrij terrein waarborgen, en kon dit alleen door ook elken financieelen band met deze door te snijden. Want zoolang deze bleef bestaan, kon hij niet onpartijdig zijn. Blijft hij namelijk de hervormde kerk hetzelfde bedrag schenken als weleer, ook waar zich verschillende groepen van haar losmaken en tot zelfstandige kerkformatie overgaan, zoo maakt hij hare geldelijke positie onwillekeurig beter en stelt hij zich inderdaad partij tegen die ongedwongen ontwikkeling der kerkgenootschappen. En omgekeerd, wanneer de staat ook zijne toelagen aan de uittredenden gaat geven, zet hij als het ware eene premie op die uittreding, lokt daartoe uit en trekt hij

partij vóór de scheiding. Daarom moet alle financiële relatie van den staat met de kerk onherroepelijk een einde nemen en aangestuurd worden op wijziging van artikel 168 der grondwet.

Het liefst zou Dr. Kuiper zien — en radicaler kon het niet — dat de staat alleen de predikanten, die thans landstraktement genieten, dit liet behouden, en voorts elke toelage staakte. Voor geen enkel pas beginnend predikant zou dus door den staat meer iets worden gegeven. Waar deze kwam, moest de gemeente zelf voor alles zorgen. Met het leven der thans in dienst zijnde voorgangers liep de staatsbijdrage af. De eenige reden waarom hij evenwel den strijd vóór deze oplossing niet zou aanbinden, was gelegen in de overweging, dat de meerderheid eene grondwetsherziening in dezen radicalen zin zeker in lange jaren niet zou wenschen en de zaak daardoor te lang zou worden opgehouden. Om die reden en daarom alleen beval hij eene andere oplossing aan.

Deze was de liquidatie of kapitaliseering van het door kerk of gemeente genotene, zoodat over eene reeks van 20 jaren het gekapitaliseerd bedrag aan rechthebbenden zou worden uitbetaald „om daarna finaal de finantiële bemoeiyng met de Kerk te sluiten”. Daarbij had hij er voor gezorgd, dat de tot dusverre uitgesloten kerken daarvan ook konden genieten door de bepaling, dat deze vooraf zouden worden gesubsidieerd. Op grond der rechtvaardigheid wilde hij, dat bij die kapitaliseering in elk geval de rechten der tegenwoordige predikanten ad vitam zouden worden gewaarborgd.

Natuurlijk was dit slechts eene schets, maar ééne waarvan de hoofdlijnen vast staan. Alle betrekking van den staat met de kerk zou ophouden. Dr. Kuiper legde er echter den nadruk op, dat hij geen scheiding in den geest van Cavour wilde, maar practisch kwam zijn voorstel neer op de vrije kerk in den vrijen staat. Onverschilligheid van den staat tegenover de kerk mocht bij hem niet de drijfveer zijn, maar veeleer te groote eerbied voor de kerk, in elk geval werd de kerk in zijn stelsel geheel door den staat losgelaten en toonde deze laatste de eerste niet te behoeven. Haar ondergang of haar bloei scheen hem niet meer te deren. De bescherming, door de grondwet gewild, had geene bijzondere beteekenis meer.

Voordat nu artikel 168 der grondwet in den geest van de door hem gewilde liquidatie werd herzien, wenschte hij eene organieke wet, waarbij zou worden aangewezen op welke toelagen, traktementen en pensioenen de verschillende kerkgenootschappen recht hebben; wie de rechthebbenden zijn: de kerkgenootschappen, of de gemeenten, of de parochiën, of de leeraars; wat onder „gezindheden” moet worden verstaan; aan welke voorwaarden kerkgenootschappen of gemeenten zullen moeten voldoen om aanzoeken daartoe, met hoop op goed gevolg, bij de regeering te kunnen indienen. Indien dit alles bij wet geregeld was, zou men den aldus geregelden toestand als uitgangspunt kunnen nemen voor de losmaking, door middel van

kapitalisatie, van den band, die staat en kerk nu financieel en administratief nog binden. Thans ontbreekt aangaande het zoeven genoemde iedere vaste gedragslijn en legt de ééne minister den eenen, en de andere een anderen maatstaf aan. Wij hebben vroeger gezien, dat ook de heer van Naamen van Eemnes eenigermate deze richting uit wilde en de uitvoering van artikel 168 door eene wet aan vaste regelen wenschte te binden, hoewel bij hem elke gedachte verre was om daardoor gemakkelijker eene wijziging van dit artikel voor te bereiden. In dit laatste opzicht stond hij juist tegenover Dr. Kuyper. Maar wèl besefte hij dat zoolang het bedrag en de wijze van toekenning der subsidies niet bij de wet waren vastgesteld, de schijn van onbillijkheid niet kon worden vermeden.

Doorzichtig was Dr. Kuyper's bedoeling. Hij wilde èn door genoemde organieke wet èn door de daarop volgende grondwetsherziening de scheiding in de hand werken. Hij beschouwde het als een *ontwikkelingsgang*, wanneer de oude kerk als een moederplant telkens nieuwe plantjes loslaat, welke zich als afzonderlijke gemeentestichtingen vormen. Die ontwikkelingsgang geschiedt naar den eisch van het innerlijk leven der kerkgenootschappen ; hij is eene noodzakelijke evolutie, die allermint door den staat mag worden gekeerd. Nu is het in de eerste plaats duidelijk, dat in deze beschouwing het wezen der kerk in zijn kern wordt getroffen en vernietigd. Want een kerkgenootschap, dat naar den eisch van zijn innerlijk leven niet langer samenbindt om den Heer der kerk, maar integendeel de broeders scheidt, is ten slotte geene kerk meer. Implicite ligt aan dit betoog dan ook de stelling ten grondslag, dat de hervormde kerk in hare tegenwoordige gestalte geen kerk meer is en de scheiding ten opzichte van haar eene noodzakelijke evolutie, eene prijzenswaardige ontwikkeling is. Daarmede is de principieele waardeering van de scheiding uitgesproken en als een Gode welgevallige daad gekenschetst.

Maar daargelaten dit principieel bezwaar tegen Dr. Kuyper's betoog, is het onloochenbaar dat zijn voorstel eene grove onbillijkheid bevat. Want wanneer eene scheiding niet zelden eene noodzakelijke evolutie, ja eisch van het innerlijk leven der kerk is, waarom bekomen dan de kerkelijke groepen, die aan dien eisch eerst *na* de liquidatie voldoen, geen penning uit de schatkist ? Het is in het stelsel-Kuyper niet aan hen zelf te wijten dat hunne scheiding zóó laat komt. De evolutie was vóór dat oogenblik nog niet genoeg gevorderd. En vindt Dr. Kuyper dit bij nader inzien ook onbillijk, dan vervalt hij in dezelfde fout, die hij aan het stelsel-van Delden verweet, namelijk dat hij de bemoeienis van den staat met de kerkgenootschappen niet finaal wegneemt.

In de kamer bleek niet van instemming met Dr. Kuyper's standpunt. Ook de bestrijding van minister van der Heim was zonder beteekenis. Hij wilde kennelijk het geheele debat ontgaan. Niemand ook der geavanceerd liberalen schaarde zich aan Dr. Kuyper's zijde.

Toch kwam de toepassing van Dr. Kuiper's beginsel spoedig daarna in het amendement van zijn partijgenoot Jhr. Mr. J. L. Cremer van den Berch van Heemstede, den afgevaardigde voor Leiden, aan de orde. Deze stelde namelijk een nieuw onder-artikel 57a voor: „Tractementen van Christelijk-Gereformeerde predikanten f 100.500”, dat was bij het aantal van 107123 zielen, die tot dat kerkgenootschap behooren, voor elke dezer ongeveer f 1. Om echter elk debat over het bedrag af te snijden had de voorsteller zijn amendement aldus gewijzigd: „Nieuw onder-artikel 57a Tractementen van Christelijk-Gereformeerde predikanten, Memorie”. Evenzoo had hij de nieuwe onder-artikelen 64, litt. a en 65, litt. a aldus veranderd: „Kinder-, school- en academie-gelden bij de Christelijk-Gereformeerden, Memorie” en „Kweek-scholen der godgeleerdheid voor Christelijk-Gereformeerden, Memorie”.

In 1859 had Dr. J. H. H. de Poorter, lid der tweede kamer voor 's-Hertogenbosch, reeds een zelfde zwakke poging gedaan, door een artikel 16a of een nieuw artikel 17: „Voor de Christelijk-afgescheiden erkende gemeenten f 6000” voor te stellen. Na eene zeer krasse bestrijding, waarbij betoogd was dat artikel 168 voorschrijft welke gemeenten op de staatsbijdrage aanspraak hebben en dit dus niet verder mag worden uitgebreid, had de voorsteller toen zijn amendement ingetrokken. De poging van den heer van den Berch van Heemstede was krachtiger; zij werd ondersteund door Dr. Kuiper, A. Baron Schimmelpenninck van der Oye (Deventer) en Mr. J. Messchert van Vollenhoven (Utrecht), en door de roomschen, Jhr. Mr. C. J. C. H. van Nispen tot Sevenaer (Breda) en Mr. C. J. A. Heydenryck (Nijmegen). Zij verdedigden het amendement op billijkheidsgronden. Dr. Kuiper voegde aan zijne verdediging echter de waarschuwing toe: „Wijl we losmaking van financiële banden in ons program schreven, mag niemand onzer tot aanknooping van nieuwe banden meewerken, dan in tijdelijken zin, als middel om te sneller tot algeheele liquidatie te geraken”. Dit nam echter niet weg, dat voor het oogenblik de financiële banden tusschen staat en kerk door de aanneming van het amendement versterkt werden, ja een premie op de afscheiding werd gesteld. In zooverre ging het tegen Dr. Kuiper's uitgesproken beginselen in. Maar hij kon deze bezwaren voorbijgaan, omdat zijn hoofdbeginsel: „scheiding, zooals bij de Christelijk-gereformeerden, eisch van het innerlijk leven der hervormde kerk” den staat uit billijkheidsoogpunt verplichtte even goed de daaruit ontsproten christelijk-gereformeerde kerkformatie geldelijk te steunen als hij het andere kerkgenootschappen deed. Tegenover hetgeen vóór het amendement gezegd werd, plaatsten de heer R. P. Mees R. Azn en minister van der Heim vooral het argument, dat hier subsidie werd gevraagd voor een kerkgenootschap, dat dit niet alleen niet verlangt, maar schadelijk acht. Het had in een adres, een paar jaar

geleden, bij de kamer ingediend, het beginsel van staatstoelagen *doodend* voor de veerkracht van de kerk en hare leden genoemd; zelfs had het het fixum afgekeurd; een kapitaal in de doode hand zou aan de kerk geen leven schenken. De synode van de christelijk-gereformeerde kerk had in 1872 zelfs verklaard dat het in strijd met Gods Woord is om eenige subsidie aan te nemen — en was hierop niet teruggekomen. Daarom kon het billijkheidsargument door hen niet worden aanvaard. Het slot was dat het amendement met 46 tegen en 26 stemmen werd verworpen. Slechts een paar liberalen, van Eck en Oldenhuis Gratama, stemden voor en een drietal roomschen tegen.

Het volgend jaar, 1875, bracht Mr. J. Kappeyne van de Coppello, afgevaardigde in de tweede kamer van Haarlem, ongerust geworden door mogelijke scheuring in de hervormde kerk, op 3 December, het beheer van de zoogenaamde kerkelijke goederen der hervormden ter sprake.¹⁾ Hij wees met kracht op den wanordelijken toestand, waarin dat beheer, nadat de staat zich in 1869 daarvan geheel had teruggetrokken, was achtergelaten. Hij herinnerde aan de twee soorten geestelijke goederen. Over de eerste soort, die van geestelijke instellingen, welke, haar rechtspersoonlijkheid ontleenende aan het canonieke recht, met de heerschappij van dit recht ophielden te bestaan, sprak hij zeer kort, omdat deze natuurlijk aan den fiscus waren vervallen, krachtens het regaal van het domein op alle bona vacantia. Maar uitvoeriger handelde hij over de tweede soort. Deze goederen hadden eene bestemming, dienden tot een bepaald oogmerk door den staat geijkt, ten aanzien waarvan slechts behoefde gezorgd te worden voor een behoorlijk beheer. Dat beheer werd gevoerd door collegies, als kerkmeesters, kerkvoogden, die als zoodanig gelijk alle wettelijke collegies recht hadden op te treden voor de hoven. Die kerkmeesters werden benoemd door hem, die het recht van patronaatschap over de stichting had. Dit was in de steden gewoonlijk de magistraat, in de heerlijkheden de heer, in Friesland waren het in sommige streken de grondeigenaars. Wie het recht van aanstelling had, verschilde naar de oude titels en gewoonten, en over allen strekte zich het gezag van den provincialen souverain uit, niet alleen volgens den regel, die door de gereformeerde kerk niet zuiver werd toegepast, schoon verdedigd ook door Voet: *ordines sunt loco episcopi*, maar in elk geval krachtens het recht van den wereldlijken souverain om alle goederen, die het voorwerp zijn van eigendom en bezit, te maken tot een onderwerp van zijne wetten en zijn recht, en dat te meer, omdat juist naar het gevoelen der hervormden ook kerkelijke goederen gewone wereldsche zaken zijn. Want zij verwierpen het onderscheid, dat het vroegere recht maakte tusschen *res sacrae*

¹⁾ Zie Hand. St.-Gen. zitting v. 20 Sept. 1875—16 Sept. 1876 blz. 553—558 en 567.

et profanae, quia id partim hierarchiam pontificam, partim gentilis usum sapit. Het was het burgerlijk recht dat het beheer der kerkelijke goederen regelde ; de wereldlijke macht die daaromtrent voorschriften vaststelde en de gewone rechter die daarover oordeelde. Duidelijk ziet men dit in het plakkaat van 2 Maart 1575, dat voor Holland de benoeming van kerkmeesters regelde.

Zoo was de regelmatige orde van zaken in de republiek.

In 1798 wilde men de kerkelijke goederen nationaal maken, om ze dan naar het zielental tusschen verschillende kerkgenootschappen te verdeelen. Maar dit bleek onuitvoerbaar. Artikel 13 van de staatsregeling van 1801 bepaalde den titel, waarop voor de hervormden vooral de eigendom der kerkelijke goederen berust. „Ieder kerkgenootschap blijft onherroepelijk in het bezit van hetgene met den aanvang dezer eeuw door hetzelfde werd bezeten”. Die goederen hebben hunne bestemming verkregen door de staatswet. Hieruit volgt dat wel degelijk de wetgever blijvend moet waken dat zij aan die bestemming niet worden onttrokken en in overeenstemming daarmede trouw worden beheerd.

Toen nu Willem I het algemeen nederlandsch-hervormd kerkgenootschap, door het reglement van 1816, in het leven riep, begreep hij terecht, dat dit genootschap geen regeling kon maken met betrekking tot het beheer der kerkgoederen, bedoeld in artikel 13 van de staatsregeling van 1801. Want, al wordt het woord „kerkgenootschap” daar klaarblijkelijk genomen in meer algemeen zin en zonder daarbij te denken aan de fijnheden van het burgerlijk recht, zooals wij spreken van gereformeerden als gezindte, als *vereeniging* genomen, zoo kon het dáár niet anders beteekenen dan plaatselijke gemeente, omdat zich in 1801 een algemeen nederlandsch genootschap natuurlijk nog niet liet denken. Willem I hield dan ook de regeling van het beheer aan zich en gaf deze niet aan de kerk als eenheid. Daartoe vaardigde hij de bekende provinciale reglementen uit. Doch deze zijn ingetrokken.

Daarvan is het gevolg, dat, hoewel deze goederen hunne bestemming ontleenen aan de staatswet, alle wettelijke bepalingen ontbreken, welke die bestemming verzekeren, dat beheer regelen en de rechten der verschillende belanghebbenden bepalen.

De staat trok zijne handen van die goederen af en zeide tot de kerk : help u zelven. Maar hoe kon zij dit ? De synode toch mist het recht te legifereeren over de goederen der gemeente of ooit de bestemming daarvan te veranderen. Men heeft de toevlucht genomen tot de fictie dat de gemeente is eene corporatie en verwees naar den titel van het Burgerlijk Wetboek van de zedelijke lichamen. Maar practisch stuit men hierbij op onoverkomelijke bezwaren. Mag iedereen medestemmen, ook de vrouwen ? Zij kunnen immers ook lidmaat zijn. Geldt hier ook de regel dat de aanwezigen de afwezigen op eene vergadering binden, indien deze laatsten zoodanig zijn opgeroepen, dat zij wettig verplicht zijn te verschijnen ?

En zoo ja, wie kan hier de stemgerechtigden bijeenroepen? Niemand.

Nu heeft men wèl om zich te redden met gansch onregelmatige hulpmiddelen reglementen gemaakt, hier zoo, dáár weer anders, en uit die reglementen een beheer laten voortkomen, dat zich in het bezit van de zaken heeft weten te stellen beati possidentes, want hun titel is dat niemand beweren kan beter recht te hebben. Maar is dat een voldoen door den staat aan zijne verplichtingen, wanneer hij goederen, die eene wettige bestemming hebben, overlaat aan het jus primi occupantis, zoodat alle mogelijke waarborgen voor een goed beheer ontbreken? De eenvoudige intrekking van koninklijke besluiten heeft eene verwarring in het leven geroepen, die de staat, welke er de schuld van draagt, niet mag laten voortbestaan.

En dat klemt te meer, omdat er kenteekenen bestaan, dat de synode er zich mede zal inlaten. En als dit geschiedt, of als in de hervormde gemeente zich de neiging gaat openbaren tot splitsing, dan rijzen er verschillen, waarvan de weerslag zich ook in den staat en in het wereldlijke zal doen gevoelen. „Wanneer ik de kiem van ontbinding in dat kerkgenootschap bespeur en zie dat de staat zijn pligt niet betracht, dan heb ik nog hart genoeg over om er hier voor op te komen en te vragen dat de Staat zijne roeping vervulle.”

Hetzelfde werd verder betoogd ten aanzien van de goederen van de kleinere protestantsche kerkgenootschappen en die der geestelijke orden en kloostergestichten der roomsch-catholieken.

Minister van Lynden van Sandenburg was het met het oordeel van Mr. Kappeyne over den bestaanden toestand in menig opzicht eens. Ook hij had voorheen als kamerlid duidelijk bewijs gegeven te betreuren dat de zaak niet geregeld was geworden, toen het nog tijd was. Thans echter was naar zijne meening die tijd voorbij. Het beroep van Mr. Kappeyne op artikel 13 van de staatsregeling van 1801, als ware de regeering verplicht maatregelen te nemen, dat de goederen van de kerkgenootschappen niet aan hunne bestemming onttrokken werden, wraakte hij, waar de staat eenmaal die macht uit zijne handen had gegeven, die hij krachtens dat artikel en de daarop gevolgde wettelijke bepalingen bezat. Het koninklijk besluit van 1866, waarbij de provinciale reglementen op het beheer der kerkelijke goederen waren ingetrokken en aan de kerkgenootschappen vrijheid was gegeven om het kerkelijk beheer in eigen boezem te regelen, had hij willen doen gepaard gaan met een anderen maatregel, dien het staatsgezag toen krachtens den destijds nog vigeerenden rechtsgrond kon nemen, ten einde de moeilijkheden te voorkomen, die zich later hebben voorgedaan. Maar dit is niet geschied en thans ontbreekt voor den staat de rechtsgrond tot terugneming van een macht, die hij uit handen gaf. En hij wees er op, dat de moeilijke toestand, waarin wij nu met betrekking tot de kerkgenootschappen en alles wat daarmee in verband staat, verkeerden, grootendeels de vrucht is van het nieuwere staatsrecht

en het oogpunt, waaruit men dienovereenkomstig de kerkgenootschappen beschouwt. „Is het niet” — zoo vroeg hij — „voor een groot gedeelte het gevolg hiervan, dat, terwijl men vroeger meer het publiekregterlijk karakter van de gezindheden op den voorgrond stelde en erkende, men langzamerhand dat publiekregterlijk karakter heeft losgelaten, en meer en meer is gekomen tot het toepassen van het privaatrecht op de kerkgenootschappen?” Terecht deed de minister deze vraag. Dit privaatrecht toch laat ons bij zijne toepassing op de kerkgenootschappen gedurig in den steek.

Echter verklaarde hij wèl reeds bezig te zijn met de vraag op welke wijze de „stichtingen”, die nog ongeregeld zijn, het best zouden kunnen worden geregeld.

Had de vrees voor mogelijke ontbinding der hervormde kerk met hare financieele gevolgen den heer Kappeyne tot het houden zijner redevoering gebracht, een tegenovergesteld motief deed Dr. Kuyper, die zich niet in de discussie tusschen Mr. Kappeyne en minister van Lynden had gemengd, ongeveer veertien dagen later, op 16 December, terugkomen op het vraagstuk der wettelijke regeling in zake de uitvoering van artikel 168 van de grondwet. Hij vroeg of de denkbeelden van minister van der Heim op dit punt nog dezelfde waren als in het vorig jaar. Hij meende gerechtigd te zijn tot het doen dier vraag, nu zich een nieuw feit had voorgedaan, waaruit weder bleek hoe groot de onzekerheid was, waar het de uitvoering van artikel 168 gold. Bij de behandeling toch van het ontwerp tot intrekking van het decreet van 30 December 1809 in de afdelingen der tweede kamer, was de vraag gedaan of de inkomsten in dat decreet bedoeld, niet behooren onder die waarvan in artikel 168 sprake is. Ook hieromtrent bestond onzekerheid, waaraan alleen door wettelijke regeling een einde kon komen. Evenals het vorige jaar antwoordde de minister zeer kort. Hij zeide niet van gevoelen te zijn veranderd.

Voorloopig zou Dr. Kuyper den minister althans in de kamer met rust laten, daar hij in Juni 1877 ontslag als lid der kamer had genomen. Aldaar rustte echter in dien tijd de strijd over de financieele verhouding van den staat tot de kerk niet.

Intusschen was Mr. W. van der Kaay, afgevaardigde voor Alkmaar, op 4 December 1876 teruggekomen op het onderwerp een jaar te voren, door Mr. Kappeyne besproken. Hij ging echter nog een stap verder. Hij herinnerde er aan hoe ongeregeld en onvast de zaak van het beheer der kerkelijke goederen en fondsen in de hervormde kerk is. Verschillende gemeenten hebben zich wèl onder het reglement van het algemeen collegie van toezicht gesteld, maar andere hebben het vrij beheer. Die vrijheid is zoo groot, dat zij de goederen kunnen verkoopen, en zelfs, bij ontbinding der gemeenten, de overblijvende leden het batig saldo onder elkander kunnen verdeelen. Maar ook ten aanzien van vele gemeenten, welke zich onder het reglement van het algemeen collegie hebben gesteld, rijst omtrent de wettigheid en

rechtsgeldigheid van de wijze waarop dat reglement aldaar is aangenomen, rechtmatige twijfel. Menige rechterlijke uitspraak ontkende reeds de wettigheid van dien maatregel. Doch zelfs wanneer men kan meenen, dat de aanneming op wettige wijze is geschied, is het toch mogelijk, dat de gemeenten zich daaraan heden of morgen weder onttrekken. Feitelijk zijn de gemeenten dus ten aanzien van het beheer volkomen vrij.

Deze toestand nu kan ontzaglijke moeilijkheden opleveren, wanneer er scheuring in de hervormde kerk komt. En deze staat thans te vreezen, nu de synode de bevestigende beantwoording van verschillende vragen voor nieuwe leden verplichtend heeft gesteld. Ten gevolge daarvan is het denkbaar, dat, als een kerkeraad weigert de voorschriften der synode toe te passen, de gemeente zich losmaakt uit het kerkgenootschappelijk verband. Dan komt de moeilijke vraag aan de orde: aan wie zal het landstraktement worden uitgekeerd: aan de afzonderlijke gemeente of aan het kerkgenootschap ter beschikking en verdeling over de gemeenten? In geval dan de afzonderlijke gemeente dat landstraktement verliest, maar het beheer en het genot der kerkelijke goederen en fondsen behoudt, kan men den zonderlingen toestand krijgen, dat zij, niets uitkerende voor den eeredienst en het godsdienstonderwijs, de kerkelijke gemeente laat vervallen. Of ook kan men, als de kerkeraad de synode gehoorzaamt, en een deel van de gemeente uittreedt zonder iets van de kerkelijke goederen en fondsen te ontvangen, concludeeren dat de synode alsdan langs een omweg oppermachtig is gebleken op een gebied, waarop zij geen zeggenschap had, namelijk op geldelijk gebied.

Op grond van een en ander meende de heer van der Kaay, dat het meer dan tijd was dat de staat ingreep. Wettelijke voorschriften achtte hij noodig om, bij mogelijke scheuring in de nederlandsch-hervormde kerk, de rechten der gemeenten te verzekeren op het gebruik en het genot der kerkelijke goederen, en ook die van de meerderheid zoowel als van de minderheid der gemeenteleden. De staat was hiertoe volgens hem volkomen bevoegd. Want in 1866 had hij wél het vrij *beheer* aan de gemeenten gegeven, maar niets meer. Zij hadden niet den vrijen en onbeperkten eigendom. Wie ook eigenaar mocht zijn, de kerkegoederen waren nog steeds goederen met eene bepaalde bestemming en de staat is nog altijd volkomen bevoegd en verplicht om toe te zien, dat zij niet aan hunne bestemming worden onttrokken.

Minister van Lynden van Sandenburg wilde daarvan echter niets weten. Achtte hij eene wet op de stichtingen, wegens haren onzekeren rechtstoestand, met de heeren Kappeyne en van der Kaay, noodig, tusschenkomst van den staat tot regeling van het beheer van de goederen van de hervormde kerk was van hem niet te verwachten. Dit zou een stap terug zijn op den weg van de vrije kerk in den vrijen staat. Te gevaarlijker achtte de minister

dezen stap terug, nu de wensch daartoe zijn aanleiding vond in de gevreesde scheuring ten gevolge van het optreden der synode in zake de belijdenisvragen. Terecht zou men het ingrijpen van het staatsgezag op dat oogenblik kunnen uitleggen als een steunen van hen die verandering willen brengen in de grondslagen van het kerkgenootschap.

Daarin had de minister volkomen gelijk. De heer van der Kaay, die toen de rechtzinnigheid van de synode vreesde, gelijk Dr. Kuyper het hare onrechtzinnigheid deed, vroeg toen echter ten bate der modernen, gelijk Kuyper het later ten bate der gereformeerden zou vragen: „is de nederlandsch-hervormde kerk wél zoo vrij, als zij slechts wenschen kan?” Daarop nu gaf hij een ontkennend antwoord. Want ongetwijfeld was in 1852 door den koning slechts bekrachtiging gegeven aan een reglement, dat met goedkeuring van de kerk zelve veranderd en gewijzigd was, maar men moest niet vergeten, dat de wijzigingen toen in het reglement gebracht waren door de besturen, die eenmaal van staatswege over de kerk waren gesteld. Er was alleen in veranderd, wat die besturen goed vonden te veranderen. Er *kon* op geen andere wijze wijziging in gebracht worden. En dat is nog zoo. Nog gebiedt het slotartikel dat er geene verandering in gebracht kan worden dan door de synode. De kerk zit daaraan vast. En nu was de vraag van den heer van der Kaay of de staat ook kon medewerken om langs ordelijken, regelmatigigen weg de kerk los en werkelijk vrij te maken. „De groote zaak is: welk standpunt neemt de staat tegenover de Nederduitsch-Hervormde kerk in? Welk is het standpunt, dat de staat behoort in te nemen? En ik zoek, evenals de minister, mijn uitgangspunt in artikel 168 van de grondwet. Ik meen als stellig te mogen uitspreken, dat dit artikel aan de verschillende *gemeenten* waarborgt, het behoud van de traktementen, pensioenen en verdere inkomsten, zooals die werden genoten op 24 Augustus 1815. En toen bestond er geen Nederduitsch-Hervormde Kerk. Dat kerkgenootschap is eerst later tot stand gekomen. De staat heeft alleen met de *gemeenten* te doen.”

Minister van Lynden bleef zijn standpunt handhaven dat de staat niet *jure* is geroepen, om naweeën, die veroorzaakt zijn door vroegere inmenging van den staat, weg te nemen. De staat, naar huidige opvatting, is vrij van de kerk en de kerk vrij van hem.

Twee jaren later — 6 December 1878¹⁾ — kwam de heer van der Kaay echter op deze zaak terug. Mr. H. J. Smidt was toen minister van justitie in het kabinet-Kappeyne van de Coppello. Die minister had wél zijne medewerking ontzegd aan eene exceptioneele wetgeving voor eenig kerkgenootschap in het bijzonder, maar zich niet ongunstig uitgelaten omtrent eene aanvulling van het Burgerlijk Wetboek met bepalingen omtrent stichtingen en eene herziening van den titel van dat wetboek, handelende over zedelijke lichamen. De heer van der Kaay meende echter, dat wanneer een kerkgenoot-

schap als het hervormde door bemoeiing van den staat in een toestand is gebracht, als waarin het thans in zake de kerkelijke goederen en fondsen verkeert, de staat ook dit kerkgenootschap in de gelegenheid moet stellen zich te organiseeren en te constitueeren. Desnoods moest men daartoe niet opzien tegen een speciale wet, al verdiende eene algemeene wetgeving de voorkeur. De minister echter was van oordeel, dat nu de staat in het overgangstijdperk tusschen 1866 en 1869 de gelegenheid heeft laten voorbijgaan om de wijze te regelen waarop het toezicht, door den staat uitgeoefend, door de kerk kon worden voortgezet, thans elke grond om in te grijpen aan het staatsgezag ontbreekt. De kerkgenootschappen zijn, volgens de grondwet en artikel 1 van de wet van 1853 vrij om hun bestuur en inrichting zelf te regelen. De staat mag zich daarin niet mengen. Nu is het echter niet mogelijk bij de wet eene regeling te maken, waardoor de kerk of de kerkelijke gemeente zelve toezicht zal kunnen houden op het beheer der kerkelijke goederen, die niet tevens ingrijpt in het bestuur en de inrichting van het kerkgenootschap. Want die wet zal toch wèl moeten strekken om in de kerk zelve een lichaam of de wijze van samenstelling daarvan aan te wijzen, waaraan het toezicht wordt opgedragen, dat vroeger door of van wege den staat over die goederen werd uitgeoefend. Zoo zou die wet al dadelijk moeten uitmaken wie stemgerechtigden zullen zijn in de kerk voor zaken van beheer en toezicht. Welnu ! Zou zij dit kunnen doen zonder in te grijpen in de inrichting en het bestuur der nederlandsch-hervormde kerk? Die vraag beantwoordde minister Smidt ontkennend.

Ook meende deze minister, dat de *aard* van de kerkelijke goederen aan den staat geen recht kon geven om zich in het beheer van *die* goederen meer te mengen dan in het algemeen het geval is. Daartoe zou men eerst moeten hebben bewezen dat de staat eigenaar is en als zoodanig het recht heeft zich in het beheer te mengen of althans toezicht te houden. Doch dit bewijs is in het algemeen niet te leveren. Minister Smidt verklaarde dan ook alleen te vinden te zijn voor een zelfstandig toezicht van den staat op *alle* goederen, die geaffecteerd zijn aan eene bepaalde bestemming. Een dergelijk toezicht kon echter alleen het gevolg zijn van eene wet op stichtingen, waarmede eene nieuwe regeling van de zedelijke lichamen gepaard gaat.

Doch hij ontveinsde zich niet dat het feit dat de kerkelijke goederen slechts gedeeltelijk stichtingen zijn en de onoplosbaarheid van de vraag waar en in hoeverre dit het geval is, zulk een regeling hoogst moeilijk maken. Onder de goederen zijn er, die inderdaad goederen zijn van het zedelijk lichaam, de gemeente. Dat zedelijk lichaam heeft zelf een doel, dat het wil bereiken, en daartoe heeft het stoffelijke middelen noodig en gebruikt het zijne goederen. Daarover behoort het zedelijk lichaam de vrije beschikking te hebben, omdat het zedelijk lichaam verandering kan brengen in het doel, waarnaar het streeft, en daarmede ook eene andere bestemming aan zijne goederen

kan geven. Dit nu is een groot verschil met de eigenlijke stichtingen, omdat daarbij de bestemming vaststaat, als aan de goederen gehecht, krachtens een wil, die onherroepelijk is geworden. Gaat de staat nu zorgen dat die goederen niet onttrokken worden aan hunne bestemming, dan heeft hij tusschen beide onderscheid te maken. En dit nu is zoowel voor de regeling als in de practijk zeer moeilijk.

Hiermede liep de discussie af. De staat heeft volhard in zijne volstrekt-neutrale houding. Aan het denkbeeld van den heer van der Kaay is nimmer uitvoering gegeven. Ook niet door hem zelf, toen hij minister van justitie was. Zelfs de algemeene wet op de stichtingen bleef achterwege. In dit wespennest stak geen enkele minister zijne hand.

Enkele dagen na dit debat, namelijk op 14 December, hernieuwde de heer van den Berch van Heemstede zijn strijd ten bate der christelijk-gereformeerden. Mr. J. G. Gleichman, minister van financiën van 1877-1879 in het ministerie-Kappeyne, had op de begrooting twee nieuwe traktementen uitgetrokken voor de remonstrantsche gemeenten te Arnhem en te Groningen. De heer van den Berch meende, dat wanneer op deze wijze twee nieuwe gemeenten werden bevoorrecht, de christelijk-gereformeerde kerk ook het recht had subsidie te ontvangen. Weder stelde hij dus een nieuw onderartikel 42bis voor, luidende: „Traktementen voor Christelijk-Gereformeerde predikanten. Memorie.”

De minister bestreed het amendement met de opmerking, dat men bij de subsidieering van gemeenten der remonstrantsche broederschap niet te doen had met eene nieuwe orde van zaken, maar met een toestand, zooals die door de historie is voorbereid en door de grondwet van 1815 is gesanctionneerd. Want de betrekkingen tusschen den staat en die broederschap, wat betreft de traktementen, zijn in 1816 bij koninklijk besluit geregeld. De regeering had daarmede alleen rekening te houden en heeft, na gebleken behoefte, nu gebruik gemaakt van de faculteit, die haar in artikel 48 der begrooting is gegeven. De kamer verwierp dan ook het amendement met 36 tegen 13 stemmen.

In de discussie had Mr. Heydenryck de merkwaardige vragen aan den heer van den Berch gedaan: „Is de Christelijk-Gereformeerde kerk, die u thans wilt helpen, de eigenlijk Hervormde kerk, die in 1815 bestond? Is de groote, de algemeene Hervormde kerk, thans door den staat als zoodanig erkend en gesubsidieerd, ook afgeweken van het oorspronkelijk geloofsformulier of heeft zij eene zoodanige vrijheid van leer toegelaten dat zij de Hervormde kerk van 1815 niet meer is? Zoo ja, is dan niet de Christelijk-Gereformeerde kerk, door u voorgestaan, de kerk van 1815?” Daarop heeft de heer van den Berch het duistere antwoord gegeven: „De Christelijk-Gereformeerde kerk is de oorspronkelijk Gereformeerde kerk in Nederland; maar daar men meende dat de synode dier kerk later afgeweken is van de oude belijdenis, hebben sommigen zich afgescheiden

en die afgescheidenen zijn bij koninklijk besluit als een wettig kerkgenootschap erkend." Het is zonderling dat dit antwoord hetwelk historisch onjuist en bovendien geen antwoord was, den heer Heydenryck zoozeer schijnt te hebben bevredigd, dat hij vóór stemde.

Er waren echter verscheidene kamerleden, die weigerden den weg van den heer van den Berch op te gaan, juist omdat zij geene credieten voor nieuwe subsidies wilden geven. Daarom verzetten zij zich tegen de post : onderartikel 47 : „Nieuwe tractementen en verhoogingen f 2500". Ook nu stond Mr. van Delden, thans weder lid der kamer, onder hen op den voorgrond. Als regel moest die subsidiëering nu eindelijk eens ophouden en slechts als zeldzame uitzondering worden toegelaten. Elk speciaal voorstel moest in de kamer worden behandeld. Maar vooral de heer W. de Meyier, de afgevaardigde voor Haarlem, bracht eene argumentatie te berde, die later, vooral bij anti-revolutionnaires als den heer De Savornin Lohman, veel ingang zou vinden. Hij verlangde dat de gemeenten, en niet het hervormde kerkgenootschap als zoodanig, als recht-hebbenden op de door den staat uit te keeren traktementen zouden worden beschouwd. In 1815 toch bezaten de gemeenten de traktementen. Uit het woord „thans", uit de grondwet van 1815 in die van 1848 overgenomen, volgt dus dat zij ook nu aan de gemeenten als hervormde gemeenten en niet omdat zij tot het hervormd kerkgenootschap behooren, toekomen. Die gemeenten zijn niet bloot onderdeelen van het groote lichaam der kerk, maar zooveel hare goederen en rechten betreft, zelfstandige zedelijke lichamen. Derhalve is het billijk dat zij wat haar door de grondwet is gewaarborgd, aan den staat mogen vragen, en het is een allervreemdste toestand, dat die gemeenten, wat het beheer harer goederen aangaat, mondig zijn verklaard, maar hunne volle rechten, als mondigen niet kunnen doen gelden. Op grond der bestaande moeilijkheden gaf hij dan ook minister Gleichman in overweging eene commissie te benoemen, die de regeering van raad en voorlichting zou kunnen dienen ten aanzien van de verschillende op dit gebied bestaande kwesties.

Minister Gleichman ging op dit laatste denkbeeld niet in. Hij vreesde bij het bewandelen van den door den heer de Meyier aangegeven weg, namelijk om de gelden de gemeenten te geven, voor partijdigheid van staatswege. Als men eene nieuwe gemeente, al of niet in het bezit eener nieuwe belijdenis, traktement gaf, zou men partij kiezen ; als men het aan de oude gemeente ontnam, om het de nieuwe te geven, zou men hetzelfde doen. En dit zou te erger zijn, nu de kerkelijke strijd steeds feller wordt. Zoo had men in 1871 nog, om tot minnelijke schikking te komen, van de wenschelijkheid gesproken om een constituant in het leven te roepen ; thans hoorde men er zelfs niet meer van. Daarom had hij geen sympathie voor de wenschen van den heer de Meyier.

Wat nu de aanvragen om nieuwe traktementen en verhoogingen

betreft, plaatste hij zich op het standpunt van den vroegeren minister Blussé en achtte hij het beter deze in het kabinet van den minister dan in de kamer te behandelen, waar zoo spoedig kerkelijke hartstochten worden opgewekt. De minister won het pleit ; met 30 tegen 21 stemmen nam de kamer de post : „Nieuwe tractementen en verhoogingen *f* 2500” aan. Al de anti-revolutionnaires stemden voor.

Spoedig zou hunne houding echter anders worden. In 1879 kwam Jhr. Mr. A. F. de Savornin Lohman voor Goes in de kamer ; ook de heer. J. H. Donner nam zitting voor Leiden. Deze twee zouden, al was het in gewijzigden vorm, den strijd voortzetten, dien Kuyper was begonnen, den strijd in zake de financieele verhouding van staat en kerk. In 1880 vroeg het nieuwe lid voor Leiden of naar de meening der regeering de tijd niet was gekomen om eene andere financieele regeling tusschen staat en kerk of zelfs eene geheele financieele afrekening met deze laatste te doen plaats hebben. In menig opzicht was zijne toen gehouden rede een weerklank op die van Dr. Kuyper. Ook nu kwam eene aanwijzing van de bestaande onzekerheid of „kerkgenootschappen” en „gezindheden” synoniemen zijn, of de toelagen aan de kerkgenootschappen hetzij aan de gemeenten hetzij aan de leeraars moeten worden uitgekeerd ; ook nu kwam een aandrang tot eene organieke regeling. Daarbij wordt de tegenwoordige toestand als de toepassing van het jus in sacra gegispt. De regeering toch bepaalt of bij de vermindering van het zielen aantal eener gemeente het getal harer leeraren al of niet hetzelfde zal blijven ; zij bevestigt of negeert de schorsing of afzetting van een predikant door de kerkelijke besturen door de al of niet uitbetaling der traktementen. Mr. S. Vissering, die op dat oogenblik minister van financiën was (1879-1881), bleek echter voor de wenschen van den heer Donner niets te gevoelen. Ook ontkende hij het bestaan van een jus in sacra ; de regeering hield zich in de door den heer Donner genoemde gevallen eenvoudig aan de beslissingen van de kerkelijke besturen.

Maar de heer de Savornin Lohman zou welhaast den strijd in dezen op een gebied overbrengen, waarop hij in het parlement nog niet was gevoerd. Hadden Dr. Kuyper en Donner om eene wettelijke regeling gevraagd van wege de bestaande onzekerheid wie de rechthebbenden waren, de heer Lohman wees er op, dat de regeering ten onrechte bij de uitbetaling der traktementen geen andere gereformeerde predikanten erkent dan diegenen, die volgens de reglementen van het nederduitsch-hervormde kerkgenootschap zijn goedgekeurd. „In den laatsten tijd is reeds zoo menigmaal het onjuiste bewezen van de bewering, dat die tractementen aan het kerkgenootschap, of de daardoor gekeurde leeraren toekomen, dat ik zeer kort kan zijn met de uiteenzetting van de inderdaad onjuiste uitlegging van het eerste lid van art. 168.”

Daarop volgde deze andere uitlegging. De gereformeerde gemeenten hadden tijdens de republiek altijd op zichzelf gestaan ;

een volkomen zelfstandig bestaan gehad; een eigen kerkeraad en eigen predikanten; zij hadden zich wel classicaal en synodaal verbonden, maar waren bevoegd zich aan die banden te onttrekken. Een synodale organisatie, waarvan de gemeenten deelen zijn, bestond niet. Maar wél stonden de gemeenten, krachtens het destijds bestaande politieke recht, onder de wereldlijke regeering. Deze had, voor zoover het 't beheer van goederen en traktementsuitkeering betreft, eenigermate de plaats van den bisschop ingenomen. Toen nu de staat de kerkgenootschappen, ten gevolge der revolutiebegrippen, losliet, dreigde het gevaar van verduistering der gelden door de gemeenten of dat harer ontbinding. Daarom is het te rechtvaardigen dat de koning destijds maatregelen nam om dat gevaar te keeren. Maar afkeurenswaardig was het maken in 1816 van eene organisatie om daardoor het protestantsch kerkgenootschap in stand te houden. Die organisatie rust bovendien op geen wezenlyken rechtsgrond, ook hebben de kerkgemeenten haar nooit aangenomen; zij is aan deze opgedrongen, vele zijn daarbij misleid. Maar eens aangenomen dat dit kerkgenootschap inderdaad bestaat en de gemeenten het in het leven hebben geroepen, dan zijn toch die gemeenten krachtens ditzelfde recht ook gerechtigd die organisatie te verlaten. Indien het waar is, dat de kerkelyke gemeenten gedurende de republiek autonome lichamen geweest zijn en krachtens die autonomie in 1816 eene synodale regeling hebben aangenomen, zijn zij krachtens diezelfde autonomie ook gerechtigd zich er weder aan te onttrekken. Wie dus uittreedt uit het synodaal verband, vormt geen nieuw kerkgenootschap, maar blijft wat hij was. eene zelfstandige gemeente. Dit heeft de regeering te erkennen op zuiver juridische gronden, die in verband moeten worden beschouwd met de geschiedenis en het kerkelyk recht der gemeente. Wil de regeering waarborgen en zekerheid dat de predikant, aan wien wordt uitgekeerd, wettig door de gemeente is aangesteld, zoo kan dit worden goedgekeurd, mits zij niet verder ga — en niet zegge: „ik zal u geen tractement geven, wanneer gij, als gemeente, doet waartoe gij krachtens uw geloof verplicht zijt.” Het was merkwaardig dat gelijk Dr. Kuyper in zijn eerste woord over de verhouding van staat en kerk den anti-revolutionnair van Lynden van Sandenburg als minister van justitie tegenover zich vond, zóó Lohman nu door denzelfden van Lynden als minister van financiën bestreden werd. De minister verklaarde, dat, al kan bij herziening der grondwet over artikel 168 in nader overleg worden getreden, op dit oogenblik van rijkswege in de betaling en pensionneering van predikanten geene verandering kan gebracht worden. Want volgens artikel 168 is zij verplicht te betalen hetgeen bij de vaststelling der grondwet als verkregen goed der toen bestaande kerken werd beschouwd, en zij mag daarvan niet, ten bate van uitgetreden gemeenten, aan het hervormd kerkgenootschap het een en ander onthouden. De minister

voegde daaraan toe, niet te kunnen toegeven, dat *leden eener gemeente*, die zich van een bestaand kerkgenootschap willen afscheiden, recht zouden hebben op gelden, die aan *leeraren* van dat kerkgenootschap krachtens artikel 168 moeten worden uitgekeerd. De heer Lohman erkende de waarheid hiervan, doch kwam er tegen op, dat geen andere leeraars die gelden kunnen krijgen dan zij, wier beroep door de synodale kerkbesturen was goedgekeurd. Men draaide altijd weder in denzelfden kring van gedachten, namelijk de betekenis van het reglement van 1816 voor den grondwetgever bij de toepassing van artikel 168, rond. Voor minister van Lynden was de gebondenheid daaraan, vooral nu de grondwetgever van 1848 artikel 168 ongewijzigd liet, niet twijfelachtig. Hij deed dit terecht uitkomen. Op dat oogenblik had het debat geen verder effect.

Maar de heeren Donner en de Savornin Lohman lieten niet los. Een jaar later (19 Dec. 1882) hervatten zij den strijd. De heer Donner vroeg weder of een staat als de onze op het staatsbudget eenig onderdeel tot bezoldiging van de godsdienstleeraars mag brengen en daarvoor alle belastingschuldigen mag laten betalen. Het karakter van onzen staat en de verhouding waarin deze zich nu tot de kerkgenootschappen bevindt, verbiedt dat van alle staatsburgers belasting op het stuk van den godsdienst wordt gevorderd. Op de tegenwerping dat de staat belang bij den godsdienst heeft en daarom de gezindheden zooveel mogelijk moet tegemoetkomen, antwoordt hij met de vraag: „heeft de staat belang bij *alle soorten* van godsdienst?” Volgens hem mocht artikel 168, dat onder geheel andere verhoudingen tusschen staat en kerk dan men nu had, was tot stand gekomen, niet langer aan wat recht is, in den weg staan, en moest de regeering of binnen de perken der grondwet wijziging in de toepassing van artikel 168 brengen of, indien dit bleek niet mogelijk te zijn, het artikel bovenaan de lijst der artikelen plaatsen, die herziening vereischen. Ook nu ontving de heer Donner steun van den heer Lohman. Hij meende dat met inachtneming van de bestaande bepalingen van de grondwet nu reeds iets kon worden gedaan tot verbetering van den toestand, en betrad het in 1874 door Dr. Kuyper aangegeven spoor. Ook hij vroeg namelijk aan minister van Lynden van Sandenburg om eenige algemeene bepalingen te maken, opdat de gemeenten in het vervolg konden weten, waaraan zij zich te houden hebben. Want de toestand in de hervormde kerk was zeer veranderd. De nederduitsch-hervormde kerk is er langzamerhand toe gekomen hare belijdenis prijs te geven en nu ziet men het verschijnsel dat elke gemeente, zonder aan eenige belijdenis te zijn gebonden, kan uitmaken uit welke richting zij hare leeraren heeft te kiezen. De meest volkomen autonomie der gemeente wordt hier en daar erkend, mits de gemeente den belijdenisband late varen. Aan de eene zijde bindt men de gemeenten onverbiddelijk aan elkaar, aan de andere zijde laat men aan elke gemeente toe zich, volgens hare meerderheid, in te richten. Die

toestand moet een einde nemen en daarom vroeg hij den minister eene regeling te ontwerpen, waardoor het recht van de gemeente erkend wordt om zich vrij te bewegen zonder aan samenvoeging met andere gebonden te zijn, en zelfs om zich, met het oog op de verschillende richtingen, in onderdeelen te splitsen, zoodat men niet langer gebonden zou zijn aan de besluiten van de synode.

Dit betoog kenmerkt zich door groote eenzijdigheid en onjuistheid. De nederduitsch-hervormde kerk was er niet langzamerhand toegekomen, hare belijdenis prijs te geven. In haar algemeen reglement, hare grondwet, stond nog steeds de eisch van de handhaving der leer vermeld, en, was zij ook een tijdlang buiten machte die leer in haren boezem volledig te handhaven, dienaangaande was eene belangrijke kentering ten goede zichtbaar. Principieel en historisch was derhalve de genoemde aanklacht ongegrond. Bovendien lag in den wensch naar erkenning van regeeringswege van allerlei onderdeelen eener gemeente, naar de aldaar bestaande richtingen, en den daarmede gepaard gaanden geldelijken steun, niet slechts een premie op de scheiding, maar eene vernietiging van het begrip „kerk”, ja een drang naar de oplossing daarvan opgesloten. Eindelijk strookte wat de heer Lohman wilde niet met artikel 168. De minister van Lynden van Sandenburg liet niet na daarop te wijzen. Vóór de herziening der grondwet kon hij niets doen. De heer Donner wilde echter de zaak niet tot dat tijdstip verschuiven. Men kan nu reeds verandering in den bestaanden toestand brengen. Hij diende dan ook eene motie in, die aldus luidde: „De Kamer, van oordeel dat de toepassing van art. 168 der Grondwet in onzen tijd tot onbillijkheden leidt, gaat over tot de orde van den dag.” Eerst geruimen tijd later, 14 Mei 1884, kwam deze motie in behandeling.

Tot zoolang echter zwegen de heeren Donner en de Savornin Lohman niet. Bij de behandeling der begrooting hoofdstuk VII^B op 17 December 1883 deed de heer Donner het voorstel om al de posten van „nieuwe tractementen en verhoogingen” en „subsidies voor bouw en herstel van kerken en pastorieën” voortaan pro memorie uit te trekken. De bedoeling dezer amendementen was om den minister te verhinderen voortaan een globalen credietpost op de begrooting te brengen, waaruit hij vrij kon putten, en hem te nopen voor ieder speciaal geval een bedrag aan te vragen. De voorname aanleiding tot de indiening dezer amendementen lag in de som van f 1100, die de minister aan de haagsche gemeente voor haren twaalfden predikant had toegewezen en nu onder de verhooging van f 1321 op de begrooting stond.

De heer Donner verdedigde zijne amendementen op handige wijze. Zij betroffen slechts een andere wijze van uitvoering van artikel 168. Opmerkelijk was dat de heer van Wassenaer van Catwyck, die voorheen in de kamer geijverd had voor absolute scheiding en in overweging had gegeven den post „tractement voor nieuwe standplaatsen” pro memorie uit te trekken, thans tegenover het

streven van den heer Donner stond. Hij was er tegen dat men bij de behandeling van elken post de kerkelijke zaken zou gaan bespreken en veelal predikanten zou beoordeelen. Ook was hij thans van oordeel dat artikel 168 al. 2 verplichtte tegen de amendementen te stemmen. Precies het tegenovergestelde standpunt van dat, hetwelk hij vroeger had ingenomen! Tegen het argument dat de grondwet tot tegenstemmen zou verplichten, kwam de heer de Savornin Lohman, ook nu de hulp van den heer Donner, terstond in verzet. Het genoemde grondwetsartikel was onder geheel andere omstandigheden geschreven als waarin wij thans verkeeren. Sinds 1852 behoort de uitkeering van traktementen naar geheel andere beginselen te worden toegepast. Christelijk-gereformeerde groepen hebben even goed als vrije moderne aanspraak op staatshulp krachtens alinea 2 van artikel 168. Om nu al de moeilijkheden wie deze niet en wie deze wèl moet ontvangen, te vermijden, is het verstandig deze alinea voortaan slechts in gevallen van hooge uitzondering toe te passen, bijvoorbeeld bij de vestiging van gemeenten in nieuw gekoloniseerde streken. De heer Lohman kwam dus, al was het op andere gronden, tot dezelfde slotsom, als waartoe vroeger de heeren van Houten, Smidt en van Delden gekomen waren. Ook deze hadden uitsluitend voor dergelijke exceptioneele gevallen de toepassing van al. 2 van artikel 168 gewenscht. Wij kunnen verder gaan en zeggen dat anti-revolutionnair en liberalen elkander de hand reikten om de amendementen-Donner te helpen aannemen. Dit geschiedde met 53 tegen 24 stemmen. Van de anti-revolutionnair stemde alleen de heer van Wassenaer tegen, mannen als Roell en Bastert behoorden eveneens tot de minderheid, evenals Gleichman, die getrouw bleef aan het standpunt, dat hij als minister van financiën in dezen had ingenomen. Verder verklaarden alleen de roomschen zich tegen de amendementen. Wat de radicaal van Houten in 1871 tevergeefs had beproefd, gelukte den heer Donner in 1883. De vorm hunner amendementen mocht verschillen, in het wezen bedoelden zij hetzelfde. Maar het is kenschetsend voor den invloed van Kuiper en Lohman in den kring der anti-revolutionnaire kamerleden, dat terwijl zij in 1871 eenparig gestemd hadden tegen het amendement-van Houten, zij thans allen, met uitzondering van den heer van Wassenaer, vóór de amendementen-Donner stemden.

De heer Donner was echter met het gunstig resultaat, thans verkregen, niet tevreden. Toen namelijk zijne motie, op 19 December 1882 ingediend, den 15^{en} Mei 1884 in de kamer in behandeling kwam, weigerde hij aanvankelijk, hoe ook daartoe aangezet, haar in te trekken. Hij eischte dat de onbillijkheid, anderen door de toepassing van artikel 168 aangedaan, zou worden weggenomen. Hij beriep zich daarbij op de woorden door de commissie tot voorbereiding der grondwetsherziening in haar advies bij artikel 171, bladzijde 25 van het verslag, neergeschreven: „Uitgaven van den eeredienst vallen

buiten het gebied der huishouding van publiekrechtelijke lichamen en het is niet vrij van bedenking, de gelden, door allen zonder onderscheid van godsdienst, als belasting opgebracht, aan eenige kerkelijke gezindte toe te leggen." In de kamer huiverde men echter om thans met den heer Donner mede te gaan. De leider der roomschen, Dr. Schaepman, gevoelde zeer weinig voor de motie, omdat hij niet wist wat de practische gevolgen er van zouden zijn en er geen rechtsbeginsel in uitgesproken, maar slechts een veroordeelend vonnis in geveld werd. De heer Roëll wilde zelfs dit laatste over artikel 168 niet uitspreken, voordat hij wist of er iets beters voor in de plaats kon gesteld worden. En ook in dien liberalen hoek, waar men den heer Donner bij zijne amendementen gesteund had, was men niet gezind met de motie mede te gaan. De heer de Meyier vroeg wèl, geheel in de lijn van zijn vroeger optreden, of de staat niet de verzekering aan de gemeenten kon geven, dat zij het haar bij artikel 168 gewaarborgde zouden blijven behouden, zoo zij zich van den band, die haar aan het kerkgenootschap bindt, mochten losmaken, maar was niet genegen de motie te helpen aannemen. Kennelijk zag men er algemeen tegen op, om vóór de grondwetsherziening op de beoordeeling van een bepaald artikel vooruit te loopen. Toch wilde zelfs bij deze stemming der kamer de heer Donner aanvankelijk zijne motie handhaven. Toen evenwel de heer Keuchenius, zijn partijgenoot, was opgestaan en hem openlijk de handhaving had ontraden, trok de voorsteller zijne motie in. De toenemende kerkelijke spanning had de kamer ongetwijfeld voorzichtig gemaakt.

Toch zou ook de Kamer niet geheel buiten die spanning worden gelaten. Naar aanleiding van de roeringen, die te midden der kerkelijke troebelen te Leiderdorp waren ontstaan, interpeleerde de heer de Savornin Lohman daarover den 29^{en} Juli 1886 de regeering ¹⁾. Wat was aldaar volgens hem gebeurd? De predikant Vlug had zich met zijn kerkeraad van het kerkverband der nederlandsch-hervormde kerk losgemaakt en meende dat deze, als regeering der gemeente, hiermede de geheele gemeente van het synodaal verband had losgemaakt. De synode erkende van hare zijde die daad niet, beschouwde de gemeente als vacant en wenschte dat de ringpredikant dáár zou optreden. Kerkvoogden hadden nu te beslissen wie zou preeken. De politie echter bracht den ringpredikant op den kansel. Daarover ontstak de gemeente in woede. Zij eischte dan ook, dat bedoelde predikant den preekstoel zou verlaten. Deze, bezwijkende voor de luidruchtigheid der gemeente, gaf daaraan gehoor. Dit alles geschiedde vóór het gewone aanvangsuur van den dienst, vóór half tien uur. Toen is de predikant Vlug een toespraak in de kerk gaan houden,

¹⁾ Hand St. Generaal. Buitengewone Zitting v. 14 Juli—18 Sept. 1886 bldz. 87—98.

niet van den preekstoel, waartoe hij, zijns inziens, recht had, maar van eene plaats onder den preekstoel. Aan het einde deelde hij mede, dat hij, met goedvinden van drie kerkvoogden, 's avonds in de kerk zou doopen. Dit is echter niet geschied, omdat de burgemeester de toenadering tot het kerkgebouw dien avond heeft verboden.

Bij de toelichting zijner interpellatie over deze zaak, beweerde de heer Lohman, dat er in de nederlandsch-hervormde kerk twee rechtsbeschouwingen worden gevonden. Volgens de ééne is men lid van *de* kerk als een algemeen genootschap over het geheele land; volgens de andere is men alleen lid van de locale kerk; volgens de ééne beschouwing bestaat die kerk uit leden, uit individuen, volgens de andere uit kerken; volgens de eerste staan alle leden onder één algemeen bestuur, waarvan alle andere bestuursmachten afdalen; volgens de tweede wordt elke kerk beheerd door een kerkeraad, die bevoegd is zich aaneen te sluiten met andere kerkeraden; volgens de eerste berust het kerkgenootschap dus op den kerkeraad, volgens de tweede de kerkeraad op het kerkgenootschap; volgens de eerste mag een kerkeraad, als vertegenwoordigende eene locale kerk, altijd beslissen of hij al of niet met de andere kerken in één verband zal blijven, volgens de tweede pleegt een kerkeraad, die dat verband afsnijdt, oproer tegen de gestelde machten.

Het is dus zeer natuurlijk dat, toen kerkeraden zich met hunne gemeenten van het synodaal verband gingen losmaken, de regeering alle uitkeering van traktementen weigerde, totdat de rechterlijke macht zou hebben beslist, aan wie deze toekwamen.

Maar anders staat het met de kerkgebouwen. Deze zijn nooit in het bezit en onder het beheer van een kerkeraad of een geestelijk bestuur geweest, maar altijd onder dat van den koning, die het in de jaren 1866 tot 1869 heeft losgelaten en de regeling in handen heeft gesteld van de afzonderlijke gemeenten. Die gemeenten hebben toen voor een groot deel zichzelf georganiseerd en eigen kerkvoogden benoemd. Zoo was ook in Leiderdorp geschied.

Bij losmaking van een kerkeraad met zijne gemeente uit het verband, hebben dus de kerkvoogden op dat oogenblik te beslissen, aan wie zij de kerkgebouwen willen geven. Natuurlijk hebben zij de beslissing niet in laatste instantie. Want zij beheeren voor een ander. De beslissing in laatste instantie behoort bij de rechterlijke macht.

Nu komende tot de zaak-Leiderdorp, was het de grief van den heer Lohman, dat niet de kerkvoogden en ook niet de rechterlijke macht, maar de politie beslist heeft wie in de kerk zou optreden. Daarom stelde hij aan de regeering deze twee vragen: 1e. Is het der Regeering bekend, dat in Leiderdorp de politie, ter uitvoering van een besluit van de synode der ned. herv. kerk, hare macht beschikbaar heeft gesteld zonder de beslissing af te wachten van de rechterlijke macht? 2e. Zoo ja, is dan de Regeering bereid mede te deelen op

welken grond dit geschied is? De minister van binnenlandsche zaken, de heer Heemskerk, bepaalde zich in zijn antwoord uitsluitend tot datgene wat geschied was door het hoofd der politie, den waarnemenden burgemeester van Leiderdorp, den heer A. Parmentier, die als zoodanig in de plaats trad van den burgemeester, die ongesteld en hoogbejaard is. Op Vrijdag 23 Juli had de heer Parmentier een schrijven ontvangen van de synode der nederlandsch-hervormde kerk, waarbij deze hem ter kennis bracht, dat de heer Vlug had opgehouden predikant der nederlandsch hervormde gemeente te Leiderdorp te zijn en hem verzocht werd maatregelen te nemen, opdat de godsdienstoefening in het kerkgebouw ongestoord zou plaats hebben, geleid door den wettig daartoe aangewezen predikant. Het classicaal bestuur meldde tevens, dat Ds. Wildeboer uit Benthuizen den dienst op 25 Juli zou waarnemen. Een en ander had den waarnemenden burgemeester er toe geleid, om, na raadpleging met den president-kerkvoogd, den ringpredikant in de gelegenheid te stellen om de godsdienstoefening te houden. Op genoemden Zondag ging de ringpredikant met den waarnemenden burgemeester en enkele veldwachters in politiek naar de kerk. De heer Parmentier, ziende de houding van een deel der gemeente, schaarde zich met de veldwachters, toen de predikant den kansel had beklommen, ter verdediging van hem bij den preekstoel. Het rumoer belette echter Ds. Wildeboer den dienst waar te nemen. Hij verliet dan ook het kerkgebouw. Toen nu Ds. Vlug zijne plaats op den kansel wilde innemen, merkte de waarnemende burgemeester op, dat dit niet voegde. Echter vergunde hij dezen predikant wél het volk van het voorlezersgestoelte toe te spreken, onder voorwaarde dat hij het tot kalmte zou aanmanen. Dit geschiedde. Aan het einde der samenkomst werd door den predikant gezegd, dat hij te half zeven uur weder preeken en doopen zou. Dit was niet eene bepaalde gewoonte; enkele malen gebeurde het. Het was dus eene ongewone tijdsbepaling.

Toen de president-kerkvoogd hoorde van het plan om 's avonds godsdienstoefening te houden, verklaarde hij die vergadering niet te zullen toelaten. Dreigementen werden toen tegen hem gehoord. Ook sprak men er van om met boomen de kerk open te loopen. Naar aanleiding van een en ander heeft de waarnemende burgemeester toen de assistentie der gewapende macht ingeroepen. Door deze is de toegang tot de kerk dien avond zoo goed als onmogelijk gemaakt, zoodat de bewuste aanval is voorkomen en de avondgodsdienstoefening geen plaats had.

De minister was van oordeel dat in dit alles de waarnemende burgemeester correct heeft gehandeld. De artikelen 167 van de grondwet, 260—263 van de Code Pénal, 184 en 188 der gemeentewet gaven hem recht te doen, zooals hij deed. Bovendien werd zijn hulp door de synode ingeroepen op eene missive dat de predikantsplaats vacant is, en had hij zich vervoegd bij den president-kerkvoogd,

met wien hij eenstemmig handelde. Ook met betrekking tot wat hij deed ten aanzien van de avondgodsdienstoefening overschreed hij niet de grenzen zijner macht. Hij heeft niet de godsdienstoefening belet, maar de nadering tot het kerkgebouw verboden, omdat de blykbare toelig bestond om aan dat gebouw geweld te plegen.

De minister voegde aan dit alles toe, dat de burgerlijke overheid niet stil behoeft te zitten, totdat de rechterlijke macht in dezen uitspraak heeft gedaan. Want de reglementen, naar welke de nederlandsch-hervormde kerk wordt bestuurd, zijn door haar vastgesteld en goedgekeurd door den koning. Is dus tot bescherming van het recht van die kerk medewerking van het staatsgezag noodig, dan is het geoorloofd dat dit op wettige gronden bestaand zedelyk lichaam die inroept. De overheid behoeft met het verleenen daarvan dan niet te wachten, totdat de rechter uitspraak heeft gedaan. Ook in dien tusschentijd moet er orde en rust heerschen. Ten aanzien van het bewuste kerkgebouw vloeiden op dat oogenblik het gezag van de hervormde kerk en het bezit te zamen. Het lag dus in den aard der zaak, dat zij toen in het bezit gehandhaafd is.

De heer Lohman handhaafde zijne meening dat de waarnemende burgemeester zijn plicht niet was nagekomen. Deze had, toen de president-kerkvoogd tot hem kwam en met hem overlegde, naar het *besluit* der kerkvoogdij moeten vragen, wien zij aanwees als zullende den preekstoel beklimmen. Maar dit is door hem niet gedaan. Verder ging de burgemeester de grenzen zijner bevoegdheid te buiten, door Ds. Vlugs te vermanen thuis te blijven en openlyk te bepalen dat de dienst door Ds. Wildeboer zou worden geleid. Ook het blijven van den burgemeester in de kerk, nadat Ds. Wildeboer was vertrokken en er dus geen gevaar meer bestond voor ordeverstoring, en het verbod aan Ds. Vlugs om den preekstoel te beklimmen en dat om te collecteeren, was machts overschrijding. Zijn slotsom luidt, dat de regeering tot den burgemeester moet zeggen, dat hij eerst een besluit der kerkvoogden moet ontvangen, vooraleer hij beslist wie voortaan tot den kansel zal worden toegelaten.

De minister betwist Lohman's meening, alsof de kerkvoogden immer over de gebouwen zelve, over den eigendom der kerkgoederen zouden kunnen beschikken, aangezien zij uit den aard der zaak slechts administrateurs zijn. Hij herhaalt dat de burgemeester goed deed, het hoogste gezag in de nederlandsch-hervormde kerk, namelijk de synode, te handhaven in het bezit, dat feitelyk in handen was van den president-kerkvoogd, die de sleutel had. En hij deed ook goed hun, die bescherming vroegen tegen mogelijk geweld, die bescherming te verleenen. Hiertegenover herhaalde de heer Lohman nog eens, dat noch de synode noch de daardoor ingestelde besturen iets over de kerkgebouwen hebben te zeggen. De beslissing der kwestie aan wie tydelijk het kerkgebouw moet worden overgelaten, berust eenig en alleen bij de kerk-

voogden. Deze hebben niet den eigendom, maar het bezit. En de president-kerkvoogd heeft alleen de sleutels, als symbool van het bezit, krachtens besluit der kerkvoogdij. Men vrage dus of er dergelijk besluit bestaat — of doe eene beslissing door kerkvoogden nemen.

In dit debat trad de heer Beelaerts van Blokland met klem tegen den heer Lohman op. Naar zijne meening deden de tweeërlei rechtsbeschouwingen, waarvan de heer Lohman had gesproken, hier niet ter zake, omdat de nederlandsch-hervormde kerk een gevestigd lichaam is met bepaalde reglementen en wettige kerkorde, waarnaar zij moet worden beoordeeld en waaronder men is aangesteld. De wet van het kerkgenootschap beslist, wat daarin ieders rechten en plichten zijn. Ds. Flug heeft uitdrukkelijk verklaard uit dit genootschap te zijn getreden, zoodat geen opgeworpen twijfel over den aard daarvan, met betrekking tot hem, meer iets ter zake doet. Tegenover het gevoelen van den heer Lohman, dat de politie had beslist aan wie het kerkgebouw ter beschikking zou worden gesteld, hield hij staande dat de kerkvoogdij dit beslist had. Want de drie kerkvoogden, namens wie Ds. Flug verklaard had, dat voor hem het kerkgebouw beschikbaar zou zijn, hadden in dezen niets te zeggen. Zij toch hadden verklaard zich met den predikant af te scheiden en artikel 56 van het reglement op het beheer der kerkelijke goederen en fondsen van de nederlandsch-hervormde gemeente te Leiderdorp zegt: „Vrijwillige afscheiding van het kerkgenootschap of verandering van woonplaats doet terstond het lidmaatschap van het college van kerkvoogden en notabelen, alsmede verdere kerkelijke bedieningen vervallen.” Alleen bleef dus over de president-kerkvoogd en deze kon en moest handelen namens de kerkvoogdij. Tegenover eene bestrijding door den heer Lohman van de uitlegging van genoemd artikel en de door dezen beweerde wettigheid der andere kerkvoogden, bleef de heer Beelaerts in tweeden termijn beslist zijn gevoelen handhaven. En hij noemde het spelen met vuur, om, zooals de heer Lohman deed, eenerzijds te zeggen, dat voor de hervormde kerk de plicht bestond om een ringpredikant te zenden en anderzijds te zeggen, dat het goed was, zoo de voormalige predikant dat optreden verhinderde.

Het zwakke punt in het betoog van den heer Lohman, was de miskenning van het recht van den president-kerkvoogd om op te treden, zooals hij had gedaan. De kerkvoogdij als zoodanig had geen besluit genomen. De andere kerkvoogden buiten hem hadden, na de mislukking der eerste vergadering, geen nieuwe aangevraagd tot het nemen van een besluit. De president-kerkvoogd had dus recht van handelen als vertegenwoordigende het college, en de politie ging te recht, vooral na de ontvangst van den brief der synode, op het verzoek van dien president-kerkvoogd om haar hulp in. Dit is dan ook spoedig vrij algemeen erkend.

Feitelijke gevolgen had de interpellatie niet. Alleen kwam de

tweespalt in de anti-revolutionnaire partij door den kerkelijken strijd er des te scherper door uit.

In de zitting van 5 December 1887¹⁾ kwam de heer de Savornin Lohman, naar aanleiding van adressen, die van de gemeenten Wons en Serooskerken waren ingekomen, weder op de houding van de politie in den kerkelijken strijd terug. Hij meende dat hare wijze van optreden kennelijk niet beoogde de handhaving der orde, maar het brengen van de kerkgoederen in het feitelijk bezit van ééne, namelijk de synodale partij. Op de mededeeling, die daarvan herhaaldelijk aan den minister van binnenlandsche zaken is gedaan, heeft deze niet eens willen antwoorden. De minister van financiën ging zelfs zoo ver, om van een predikant, die door de synode was ontzet, maar aan wien „bij vergissing” nog traktement was uitbetaald, terugbetaling te eischen om het „aan den rechthebbende” te kunnen uitkeeren. Zoozeer trekt de regeering partij! Wederom verdedigde hij daarna het standpunt, dat in de Gereformeerde kerk een onverbreekbare band bestaat tusschen de kerkordening en de belijdenis, en bij de kerkeraden het opperbestuur ligt en liggen moet. Slechts eene nationale synode zou de kerkordening kunnen wijzigen. Zelfs Willem I heeft de kerkeraden niet afgeschaft en deze hebben onder hem hun eigenlijk wezen niet verloren, dat uit de belijdenis voortvloeit. En hebben zij nu in 1816, zooals men beweert, vrijwillig hunne oude reglementen prijsgegeven, waarom zouden zij dan nu niet evenzeer de tegenwoordige reglementen kunnen verwerpen? Alleen zou dit niet geoorloofd zijn, wanneer eene hoogere macht, de staatsmacht, recht had om der kerk een bestuur op te leggen. Maar die macht had Willem I niet.

Wat nu de zaak der goederen betreft, pleitte de heer Lohman thans voor een soort compromis. „Ik voel” — zoo sprak hij — „dat er iets tegen te zeggen is, om onder geheel andere omstandigheden al de bezittingen van de vroegere publieke kerk te laten in handen van misschien een betrekkelijk klein gedeelte der natie, maar als men dat niet wil, moet men, dunkt mij, een anderen weg opgaan. Dan moet de zaak geregeld worden bij de wet. Dit is meer geschied, ook eenigermate in 1618, want het valt niet te ontkennen, dat, wanneer de overheid in 1618 niet partij had getrokken voor de gereformeerden — wat zij destijds moest en mocht doen — een groot aantal kerken zeer stellig niet in handen van dezen zou zijn gekomen, evenmin als zij, zonder de vroegere staatsbemoeiing, alle uit de handen van de roomsch-katholieken zouden zijn geraakt. Maar in het begin dezer eeuw is aan de roomsch-katholieken recht gedaan, en is hun op de eene of andere wijze teruggegeven, wat hun te veel was ontnomen. Laat men dit nog doen op billijken grondslag; dit kan althans ten aanzien der traktementen, maar

---

¹⁾ Hand. St.-Gen. Zitting v. 19 Sept 1887—27 Maart 1888 bldz. 339—58.

laat men niet den valschen toestand laten voortduren n. 1., dat wij in naam geen publieke kerk hebben en men toch handelt alsof wij die wèl hadden”.

Hier toont de heer Lohman, althans wat de uitkeeringen uit de staatskas betreft, zich niet afkeerig van eene schikking bij de wet. Maar dat niet, omdat hij aan het hervormd kerkgenootschap als zoodanig het recht toekent zelfs maar op een deel dier gelden, doch omdat er iets tegen te zeggen is om onder geheel andere omstandigheden al de bezittingen van de vroegere publieke kerk aan het betrekkelijk klein aantal personen, die hare belijdenis handhaven, te laten. Hij hield dus aan zijne bekende rechtsbeschouwing vast, dat de locale kerken, staande op den grondslag der belijdenis en het synodaal verband verbrekende, rechthebbenden op de goederen bleven. Slechts wenschte hij, voor het geval de burgerlijke rechter die rechtsbeschouwing bleek te deelen, een soort edelmoedigheid ten aanzien van hen, die tot het hervormd kerkgenootschap behooren, te zien toegepast.

Tegenover de beschouwing van den heer Lohman werd door Mr. J. A. Levy, afgevaardigde van Alkmaar, eene geheel tegenovergestelde geplaatst. Hij betwistte de stelling, dat de gemeente, de plaatselijke kerk, eigenaresse zou zijn. Ten eerste toch ontnemt de critiek op het besluit van Willem I in 1816 niets aan het feit, dat dit besluit, als geëmaneerd van den summus imperans, bindend is voor alle staatsburgers, ook voor de politie. Dat besluit kan alleen wijken, als een beslissing van de wetgevende macht of van het rechterlijk gezag valt in den geest van den heer Lohman. Ten tweede is de meening, dat bij de kerkeraden het opperbestuur berust in strijd met de bestaande organisatie van het kerkgenootschap. Volgens zijne reglementen heeft de kerkeraad het bestuur over de spiritualia, het kerkbestuur het beheer over de temporalia. Ten derde blijft, tot zoolang de Hooge Raad niet van zijn arrest van 2 Januari 1846 is afgeweken, dit arrest van kracht, hetwelk besliste, dat het besluit van 1816 door de onderwerping van het hervormd kerkgenootschap bindend is. In antwoord op dit door Mr. Levy aangevoerde, wees de heer Lohman er op, dat het besluit van 1816 feitelijk vervallen is door het koninklijk goedgekeurd reglement van 1852. Echter kleefde daaraan dit vitium, dat men in 1852 aan de op het besluit van 1816 steunende *kerkbesturen* had voorgesteld of het nieuwe reglement aan te nemen of het oude te behouden, en men de keuze niet had gelaten aan de *locale kerken*. Ten aanzien van het arrest van den Hoogen Raad van 1846 antwoordde de heer Lohman, dat een arrest alleen partijen bindt. Het gezag van een rechterlijk gewijsde strekt zich niet verder uit dan tot het onderwerp van het vonnis. De wet maakt uit wat kerkgenootschappen tegenover de regeering te doen hebben en wat vereenigingen zijn. Wanneer nu of de regeering of de politie in moeilijkheden ten aanzien daarvan komt, dan moet de rechterlijke

macht eene beslissing nemen, maar aan ambtenaren van politie past dit niet.

Had Mr. Levy in zijn aanval op Mr. Lohman diens stelling bestreden, dat de locale gemeente eigenares is van het kerkgoed, het standpunt, dat hij daarbij innam, als ware de kerk, als zoodanig vertegenwoordigd door de synode, werd op zijn beurt aangevochten door Mr. van Houten. Het is — zoo betoogde deze — onbetwistbaar, dat de staat de goederen *aan de gemeenten* heeft overgelaten en alleen zijnerzijds het toezicht op het beheer der gemeenten heeft georganiseerd. Zelfs dat toezicht is in 1866 ingetrokken. Geheel onjuist is dan ook de meening, als zou het synodaal bestuur, zooals dat in 1816 is georganiseerd, eigenaar zijn en krachtens dat eigendomsrecht het bezitrecht hebben op de goederen. De moeilijkheden schuilen alleen hierin, wie, wanneer eene bepaalde gemeente zich splitst in synodale en niet-synodale gemeenten, in synodale en niet-synodale afdeelingen van de kerk, gerechtigd is tot de goederen, die de gemeente vanouds in beheer heeft.

Tegenover den staat geldt het — volgens Mr. van Houten — eene andere kwestie. Wat hij geeft als bijdrage voor het onderhoud der predikanten is, hetzij al of niet gemotiveerd door vroegere toe tanden, eene gratuititeit en wordt uitbetaald als eene schenking bij de wet, zoolang die wet bestaat. Wanneer men dengene, die volgens de reglementen recht heeft om het geld te genieten, niet vindt, dan wordt het niet uitgekeerd. Dit is een politieke quaestie, geen juridische. Wij zullen dit als een politieke quaestie te behandelen krijgen, zoodra er een wetsontwerp mocht worden aangeboden om aan de gerezen moeilijkheden een einde te maken, of wel wanneer eene herziening van art. 168 der Grondwet aan de orde mocht komen". De heer Lohman was het natuurlijk met deze beschouwingen geheel eens. Ook nu trad de heer Beelaerts, al was het slechts met een enkel woord, in het krijt om „ten einde van weerszijden de positie volkomen zuiver te houden" te doen uitkomen, dat de grieven en beschouwingen van den heer Lohman niet algemeen onder de anti-revolutionnaires werden gedeeld. Naar zijne innige overtuiging waren de bedoelde beschouwingen volkomen in strijd èn met de historie èn met het recht, al werden zij door Mr. Lohman gesteund door een beroep op de historie en zelfs op historische continuïteit. Hij voegde daaraan de volgende opmerking toe : „Ook blijft het mij voorkomen, dat de eigenlijke oorzaak van hetgeen waarover men klaagt, hierin is gelegen, dat door hen, die zich beklagen, niet in het oog is gehouden de les vervat in het Fransche spreekwoord : *Il faut qu'un porte soit ouverte ou fermée*. Die les heeft men niet behartigd. Men heeft hand en voet geslagen tusschen de reet van de deur. Nu is men tot mijn leedwezen beklemd geraakt, maar beklemd door eigen schuld."

Tegenover den heer Beelaerts sloot de heer Donner zich bij den heer Lohman aan. Minister Heemskerk deed in dit debat weinig

meer dan de houding der regeering verdedigen te midden der troebelen en ontkende beslist dat er „gemis aan rechtsveiligheid” bestond.

Ook nu bracht het kamerdebat de zaak niets verder.

HOOFDSTUK XIV.

De grondwetsherziening van 1887 en het Hoofdstuk

„Van de godsdienst”.

Nadat de pogingen van het ministerie van Lynden van Sandenburg om de herziening van het kiesrecht aan de grondwetsherziening te doen voorafgaan, waren mislukt, en dit kabinet om die reden zijn ontslag had gevraagd, trad, nadat de koning dit verzoek had ingewilligd, op 23 April 1883 het kabinet-Heemskerk op. Terstond stelde het den koning voor eene staatscommissie voor grondwetsherziening te benoemen, samengesteld uit personen van verschillende politieke denkwijze. Bij koninklijk besluit van 11 Mei 1883 werd die commissie benoemd. Zij bestond uit de heeren: Mr. J. Heemskerk, minister van Binnenlandsche zaken, lid en voorzitter; Mr. J. T. Buys, hoogleeraar te Leiden, lid en ondervoorzitter, en verder als leden: Mr. A. van Naamen van Eemnes, lid van de eerste kamer; Jhr. Mr. J. B. A. J. M. Verheyen, lid van de eerste kamer; Mr. E. J. J. B. Cremers, lid van de eerste kamer; Jhr. Mr. C. J. C. H. van Nispen tot Sevenaer, lid van de tweede kamer; Jhr. Mr. J. Roëll, lid van de tweede kamer; Jhr. Mr. A. F. de Savornin Lohman, lid van de tweede kamer; Mr. G. de Vries Az., lid van den raad van state; J. W. Binkes, schout-bij-nacht; J. M. van der Star, generaal-majoor, chef van den generalen staf; Mr. B. J. Linteloo baron de Geer van Jutphaas, hoogleeraar te Utrecht; Mr. B. D. H. Tellegen, hoogleeraar te Groningen; Mr. T. M. C. Asser, buitengewoon hoogleeraar te Amsterdam; Mr. A. J. W. Farncombe Sanders, oud-provinciaal-inspecteur van het lager onderwijs te Utrecht; Jhr. Mr. G. J. T. Beelaerts van Blokland, referendaris aan het departement van justitie. Als secretarissen waren aan haar toegevoegd de heeren: Mr. A. R. Arntzenius, referendaris aan het departement van binnenlandsche zaken en Mr. A. J. graaf van Randwijck, referendaris bij den raad van state.

Ongeveer acht maanden na hare benoeming, namelijk den 25^{en} Januari 1884, werd door de commissie haar verslag uitgebracht.

Naar het gevoelen der commissie moest de herziening van het zesde hoofdstuk „Van de godsdienst” slechts een zeer ondergeschikte plaats innemen. In de algemeene inleiding werd er zelfs in het geheel niet over gesproken, behoudens deze korte opmerking omtrent het *behoud* van een financieel verband tusschen den staat en de kerkgenootschappen, dat men tot de ervaring was gekomen, dat, welke gebreken het bestaande artikel ook mochten aankleven, toch voor